

N. IORGA

REGINA MARIA

CU PRILEJUL INCORONĂRII

308779

~~18712/67~~

BUCUREȘTI
CARTEA ROMÂNEASCĂ S. A
1923

BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ
BUCUREȘTI
COTA 49 227

Dec 17/10

689/05

B.C.U. Bucuresti

C20053934

REGINA MARIA

CAPITOLUL I.

FAMILIA ȘI TINEREȚA

Tatăl Reginei Maria s'a născut ca al doilea fiu al reginei Victoria a Marii Britanii la 1844. Prințul Alfred, duce de Edinburg, care fû mai târziu Duce de Coburg-Gotha, potrivit cu drepturile moștenite dela principele Albert, părintele său, erà să fie el însuși stăpânitor în aceste părți răsăritene, și anume în Grecia, unde nepoata sa de fiică, Principesa Elisabeta, aveà să ajungă Moștenitoare de Tron. În adevăr, după detronarea regelui Othon, în dorința de a căpătâ Insulele Ionice, care aparțineau Angliei, națiunea alese prin plebiscit ca rege pe ducele de Edinburg, Adunarea Eladei constatând aceasta la 3 Februar 1863. Refusul principelui engles făcù să izbuțească principele Wilhelm de Danemarca, devenit regele Gheorghe.

La 1874, ducele de Edinburg luă în căsătorie — intenția fiind și aceia de a se împăca vechiul antagonism în Orient a două politice ireconciliabile — pe Marea Ducesă Maria, fiica Țarului Alexandru al II-lea. Într'o carte care nu se mai cetește acum, vestitul scriitor american Mark Twain, care a vizitat Rusia cu câțiva ani înainte și a putut să vadă la Yalta familia imperială a Rusiei, înseamnă lângă părinții ei pe «mica princesă modestă, în vrâstă de patrusprezece ani, cu părul blond, ochii albaștri, fără pretenție și frumoasă»: purta părul în cozi dese și-i stătea bine cu pălăriuța de paie și simpla rochie de foulard cu pete albastre. Din ochii ei se desfăcea o blândă putere care părea că stăpânește voința atotputernicului ei tată; n'ar putea, spune Americanul, să trimeată pe cineva în Siberia dacă ea

a spus un cuvânt pentru dânsul. «Era numai o fetiță și avea aceeași înfățișare ca o mie altele pe care le văzusem, dar niciodată până atunci o fetiță n'a trezit un interes așa de nou și de particular în mine. O senzație străină nouă e un lucru rar în viața aceasta de hai-hai (hum-drum), și eu am avut-o aici».

„Fetița“ care impresiona așa de puternic pe scriitorul american era să ajungă, prin aceeași influență imediată, covârșitoare, asupra celor ce se apropiau de dânsa — o urmă de ereditate dela geniala voință misterioasă a Ecaterinei a II-a—Doamnă a țării acesteia dunărene unde avea să fie regină fiica ei. Un an după scena de mai sus, la 19 August 1869, în grădinile de farmec dela Oreanda, în aceleași părți de meridională splendoare înflorită ale Crimeii bizantine și musulmane, de unde Ștefan-cel-Mare, Domn al Moldovei, își adusesese pe Comnena împărătească, Maria din Mangup-Theodori, tânărul prinț Carol, fiul unei vere drepte a Țarinei Maria Teodorovna, vedea lângă Alexandru al II-lea pe copila lui iubită, care-i părea și lui, la cei cincisprezece ani ai ei, „foarte nepretențioasă și plină de prietenie“. În strălucitul palat de marmură din Livadia Carol al României observă ce bine-i stă copilei princiare în rochia-i trandafirie. Cei doi tineri se mai văzură în scurtul timp al acestei vizite, și e mai mult ca sigur că de această întâlnire eră legat planul unei căsătorii, care, față de împotriviri venite din Apus, căzu.

Peste patru ani însă principele Carol feliicită la Ems pe Alexandru al II-lea pentru logodna, săvârșită în Martie 1873, a micii Mari-Ducese dela Oreanda cu prințul engles Alfred. Un raport al Trimesului român la Petersburg, admis la nunta celebrată în ziua de 23 Ianuarie 1874, deși nu represinta un domnitor independent, ni-a păstrat și în corespondența diplomatică românească amintirea strălucitei solemnități, care trezi pretutindeni un deosebit interes. Însemnările Domnului românesc nu trec cu vederea întâlnirea la Londra, în August al aceluiași an, cu aceia care nu mai semăna acum cu „încântătoarea copilă“ zărită odată în Crimeia.

La 30 Octombore 1875 se naștea din această căsătorie Princesa Maria, care primise numele maicii sale și al celeilalte Mari-Ducese

Maria care fusese fiica, vestită pentru frumoasele-i colecții de picturi și alte obiecte de artă, a lui Nicolae I-ii.

Locul Său de naștere, Eastwell Park, în comitatul de Kent, e descris astfel de un martur al copilăriei Sale, petrecută în același mediu romantic de natură și de trecut care pare desfăcut dintr'un roman istoric al lui Walter Scott: «Eastwell Park era unul din acele sălașuri de țară frumoase pentru care Anglia e așa de vestită. O veche casă sură, încunjurată de minunate ziduri și împrejmuită mai departe de un măreț parc ce se întindea cât se vedea cu ochii. Copaci bătrâni își întindeau umbre peste întinse pășuni unde în pace idilică rătăceau turme de cerbi. Splendide păduri de stejari și de fagi, pline de vânatul așa de scump datinilor engleze, se coborau în aceste pajiști, mișcându-și în valuri verzile desigur de-a-supra dealurilor joase». Căci „comitatul de Kent e privit ca unul din cele mai frumoase din Anglia, și în anii mai târzii ai vieții sale Princesa a păstrat nostalgia acestor frumoase priveliști ale tineretii Sale“.

Creșterea Princesei, cea d'întâiu născută, n'a avut din normele engleze decât îngrijirea deosebită pentru viața în aier liber, pentru jocurile de energie care dezvoltă mușchii și fac sufletul tare, pentru înfruntarea greutăților de orice fel care răsar în viață, pentru lupta menită să câștige la capăt, împotriva oricărui dușman, biruința.

Aceste însușiri i-au rămas în spirit împreună cu acelea care veniau dela însăși natura încunjurătoare, acea splendidă natură, totdeauna tânără, nouă în jurul celor mai vechi monumente ale unei vieți dispărute, care a dat în «poezii lacurilor», dela începutul epocii moderne, ca și în bătrânul Spenser din epoca Elisabetei, poesiei engleze un adevăr de impresie imediată, o frăgezime de colorit, o cutezanță a terminului potrivit, pe care nu le împarte cu nicio altă literatură. Întreaga fire literară a Reginei de mai târziu vine de sigur de acolo, din codrii și pajiștile Kentului. Și oamenii din acele părți, adesea ori amestecați în luptele interne ale Angliei, sunt deosebit de dârji și gata de a se încăiera cu cine stă în calea dreptului lor, pe care-l prețuiesc mai mult decât orice interese trecătoare. E însă

tot-odată un ținut de Sud, în care influența venită de la brațul de Mare ce desparte de Franța pare să adauge o notă de blândeță galolatină la asprimea caracteristică a urmașilor de pirați anglo-saxoni, cari aici au descălecat întâiu pornind războiul de cucerire.

Din amintirile copilăriei răsar astfel minunate descrieri ca acelea din „Crinul vieții“, unde, în jurul iubirii ce și-a atins ținta, natura întreagă face cadrul de idilă :

«Păsările cîntau împrejurul lor, o privighetoare cu glasu-i dulce zicea doina iubirii așa de întristătoare pentru cei ce sunt singuri..., șopârlele ieșiau să privească frumoasa păreche, fluturi se învârtiau în jurul lor, o căprioară se furișă printre crăci; ba chiar un iepure, uitându-și frica, întinse gâtul ca să-i privească. Numai bătrânul vultur, care-i văzuse pe câte-și trei împreună în ziua când întâiu se întâliseră, zbură fără zgomot mai departe și se opri deasupra trupului care zăcea singurel și nemișcat în micșunele. Parcă pricepea vulturul măreț câtă durere și câtă bucurie pot încăpea pe lumea aceasta.»

„Pe când eram tânără, foarte tânără“, scrie Princesa în una din operele ei mai târzii, „mă fermeca un vis frumos. Visam că voiu sădi grădini pretutindeni unde voiu trece, așa încât flori să-mi semene drumul“.

Familiarisarea îndelungată cu nesfârșitele comori ale parcului din Kent o făcură să deosebească toate florile știute, începând cu albeața fără pată a crinului cu inima de aur, și să creeze altele mai mândre decât acelea care sunt dăruite ochilor noștri. Aceste flori le va descrie în operele sale, și aceste flori le va zugrăvi în acele schițe de tinereță care au dovedit că unei închipuiri îndrăznețe îi corespunde o firească dibăcie care se scutește de tehnica școlilor. Nuanțele nesfârșite ale acelei naturi englese de lumină neconținut schimbătoare i-au dat acel admirabil simț pentru culoare care mai mult decât percepția liniei ori știința mișcării deosebește scrisul său ca și încercările de pictură, prea răpede părăsite, îngăduindu-i să dea impresia uimitor de exactă, după oricâtă trecere de vreme, a obiectelor care o singură dată i-au trecut supt ochi și care nu-i apar ca nume, ci ca lucruri care sunt și ca ființe care au trăit sau trăiesc.

Romantismul stăpânește toată tradiția sufletească a Angliei, alături de cea ce s'ar părea că este numai o preocupare statornică și bine chibzuită a intereselor materiale. El e stăpân îndată ce se trece de bariera orașelor îngrămădite de o populație muncită, înțercată de aier și de lumină. Fantomele închipuirii plutesc și astăzi pe livezi, pe codrii, pe stânci ca în vremea când poetul „Reginei zinelor“ le urmăria pentru a li câștiga chipul în veșnicia cântecului său, ori când Shakespeare culegea din vedeniile ce-l încunjuraseră în târgușorul lui de naștere pe râulețul Avon acea lume aeriană, diafană, cu care umple scena feeriilor sale, amestecând silfii buni, duhurile zglobii ale poienilor, zinele îmbrăcate în mătasă de păianjen cu dihaniile urâte care samănă cu omul în și mai urât decât toată uriciunea omenească.

De aici Princesa tânără va duce cu sine în țara cea nouă, unde va găsi buni tovarăși ai figurilor fantastice sămănate în frageda natură englesă, imaginile Domnițelor albe, blânde în așteptarea soliei de iubire, Domnițe ale căror nume stranii, Mora, Corona, par a veni din visiunile de ceață și amurg, de stâncă și de ocean, ale falșului bard scoțian, închipuitul Homer al Nordului. De aici cavalerii umblând pe drum de codru cu siguranța că este undeva o fată care-i așteaptă, pe dâșii, și numai pe dâșii. De aici slugile credincioase până la moarte, bătrânii smeriți și copiii de casă cu ochii în ochii stăpânei pentru care sunt gata să și moară. De aici oamenii tainici, de o frumusețe impresionantă și fatală, cari caută miraculoase elixiruri, ca în „Cei cari fură lumina“. De aici alaiurile medievale sclipind de oțel și strălucind de aur.

De aici mistica adorație a pietrelor scumpe fulgerând raze tari din toate colorile curcubeului, a lebedelor albe lunecând pe luciul, a florilor fără nume, crinii de aur închizând viață în potirul lor, care cresc pe locuri necunoscute, unde toate grozăviile Iadului sunt adunate ca să împiedece lecuirea prin farmecul florii unice a iubitului ce zace fără viață la locul nenorocirii sale.

De aici păsările năzdrăvane care arată iarba mântuirii, cerbii cari vorbesc din ochi neavând glas să-și arăte supunerea și să-și

îmbie ajutorul, și fiarele cumplite care iese înaintea Domniței ca s'o împiedece, șerpilor imunzi cari spurcă tot ce se atinge de scârba trupului lor. De aici lungile încercări minunate ale cui își caută calea, conflictele tragice, cu sânge prins pe săbii ucigașe și iubirile nebune care calcă în picioare toate acele prejudecăți care pot părea meschine pasiunii ce se simte suverană, dar fără care s'ar dărâma toate așezămintele vieții împreună a oamenilor.

De aici și un simț particular pentru tot ce poate ajuta la măreția acestor arhaice tipuri de mărire: iubirea pentru palate cu surprinderile unei vechi arte părăsite, pasiunea veșmintelor ieratică de bătrân Orient isprăvit, de primitive regalități asiatice, și a pietrelor rare, dorința, necesitatea, am zice, a decorului legendei eroice pe care simte că o trăiește și care tocmai îi dă un farmec neîmpărtășit cu nimeni.

Dar de aici mai ales concepția, cu totul străină de vremea noastră, dar nu mai puțin frumoasă și une ori nu fără cele mai fericite urmări pentru însăși viața reală a cui e stăpânit de ele, a regilor și reginelor ca ființe de o altă rasă decât a oamenilor obișnuiți, răsplătind, pedepsind, tăind drum prin codri, oprind apele în loc, inițiind și conducând toată mișcarea din prejurul lor. Regi și Regine ca Enid, ca figurile de o albă strălucire ale lui Tennyson în «Idilele Regelui», care, cu toată rafinarea modernă a stilului, par culese din paginile împodobite cu miniaturi ale unui poet din veacul al XIV-lea, unui Chaucer înviat, fără trivialitate, în zilele noastre, zguduite de alte patimi și răscolite de alte idei.

Același martor al vieții Reginei spune astfel despre copilăria nepoatei de fiică a lui Nicolae I-ii, cea mai imperială natură, în talie, în frumusețe, în gest, în energie neînfrântă și credință nezguduită în misiunea lui din tot secolul al XIX-lea, care mai pretutindeni a ieșit din această legendă mândră pentru a trece la chibzuiala rece a formelor abstracte constituționale: «Credea în regi și în misiunile lor, dar și în drepturile lor. Nu era trufașă, dar nici umilă, ci regală din rădăcina părului până la tălpile picioarelor, imperioasă, aprinsă, activă, fetiță plină de bucuria vieții și de credință în rasa Ei».

În cuvintele vrăjitorului Luath este o nesățioasă dorință de putere pe care numai un suflet tare și foarte mândru o poate coborî în creațiunile sale: «Sunt», spune el, «felurite concepții și de viață și de fericire. Unora li e de pace, altora de iubire; și sunt și de aceia cari doresc un nume sau une ori li pasă de înțelepciune. Pentru mine fericire înseamnă muncă, putere, stăpânire și continuă sfortare către lucruri pe care trebuie să merg departe să le caut... Să lucrez pentru alții poate da bucurie unora, dar dorul meu e să strunesc lumea toată ca pe un cal năvălaș, sfărâmându-i voia supt puterea mâinii mele încleștate până s'o văd biruită, învinsă, la picioarele mele... Îmi trebuie să am scaunul meu singur în pustiuri ce nu se pot atinge, unde numai piciorul meu se poate sprijini; și, când am ajuns în locurile ce doresc, mă voi uita jos la cei de supt mine, și poate voi ridica pe unul sau pe altul la înălțimile pe care le-am călcat; dar și atunci nu trebuie să rămân singur în grozava mea cunoștință.»

Ce filosofie s'a desfăcut din această liberă influență a naturii ca și din literatura puțină, dar adânc simțită, pe care a cunoscut-o într'o scurtă tinereță, pentru a o relua apoi în lungii ani liberi ai vieții unei princese fără ocupație reală, soție a unui moștenitor de Tron? O filosofie de unitate religioasă a tuturor lucrurilor care se poate resuma în iubirea triumfătoare și stăpânitoare. «Vino», spune una din eroinele sale; «de ce să mai vorbim? Ni-am pierde în zadar suflarea încercând a înțelege ceia ce soarele știe așa de bine, și gingașa sămânță care vine din sânul pământului, și vântul ușor care foșnește prin crăcile pomilor».

Dar cu atâta sufletul omenesc, osândit să caute neconținut, fiindcă naturii nu-i trebuie fericirea și viața noastră însăși, nu se mulțumește și nu-și află odihna. «De ce trebuie ca inima să se întoarcă veșnic la ceia ce nu poate căpăta? Ce este această grozavă lege a naturii care a făcut ca toate ființele omenesti să strige pentru lucruri ce nu le pot atinge și să-și întindă mâinile la ceia ce veșnic se depărtează de ele în ceață, lăsându-le cu o crudă simțire de deșert, de dor nesăturat, pe când comorile ce li stau aproape, la îndemâna lor, se par fără preț și fără gust în cererea lor neodihnită pentru ce este dincolo de ele?»

«În această educație, învățătura prin cărți», spune martorul ocular, era mică.»

«Fără frică», spune el, «plăcându-i de cai, de flori, de Mare și de zori, de aier proaspăt și de sporturi, Princesa era orice vrei, numai o școlăriță nu; lecțiile erau privite ca rele necesare ce rămâneau tocmai în fundul vieții, de să scapi cât poți de ele pentru a călări pe un căluț sălbatec peste câmpiile întinse până departe, pentru a înota în Mare, a patina pe gheață, a alerga în voie supt bolta lui Dumnezeu».

Mai târziu numai, Principesa Moștenitoare a României se familiarisă cu literatura englesă până la Shelley, poetul diafan al celor mai subtile cugetări, la interesantul cântăreț modern care se ascundea supt numele osianic de Fiona Macleod, cu literatura francesă a timpului nostru, cu literatura germană a veacului până la filosofia bizară și entusiastă a lui Nietzsche.

«Lucrurile bune, tari, reale din viață», adaugă același martor ocular, «o atrăgeau. Vitează și fizicește» — am văzut-o noi înșine ținând departe cu mâna întinsă pe un nebun, care, la o vizită la Mărcuța, lângă București, îi apucase brațul, — «ea visa de avânturi, și poate i-ar fi plăcut să fie un pionier.»

La început însă, cu sau fără cetirea complementară a lui Shakespeare, Biblia fu cartea de toate zilele și inspiratoarea de gânduri, îndreptătoarea de viață a tinerei Princese, care și în această privință continuă tradițiile seculare ale Angliei. Scriptura, în vechea și atât de frumoasa, nu mai puțin exacta traducere din veacul al XVI-lea, care e puțintel și o interpretare în stilul lui Spenser și Shakespeare, îi ajunse așa de familiară, încât în ea a putut să-și afle mângâierea în zilele triste de înfrângere la Iași, și, când nu putea vorbi altfel de durerile morale care o sfâșiau, Maria, Regina României, trimetea pentru a se tipări în românește versete biblice care cuprindeau tristețetele, mâniile și speranțele ei. În filosofia din «Visătorul de vise» se recunoaște întorsătura de stil a Bibliei, și urma acestei lecturi de toate zilele se simte în fiecare pagină de literatură lirică sau imaginativă pe care a scris-o.

Profesori cari să-i fi înrâurit spiritul, lipsiau. Alsaciana care i-a fost întâia guvernantă, și de la care de sigur n'a învățat a vorbi cu atâta vervă și grație limba francesă, de și iubirea pentru Franța o datează încă de atunci Princesa — nu știa, fără îndoială, mai mult decât Germana de pur sânge care a înlocuit-o. În casă se vorbea, firește, limba englesă, deși Marea Ducesă rusă nu s'a putut deprinde niciodată în noul mediu, râvnind neconținut la cele lăsate acasă; dar Coburgul era o moștenire care se visita din când în când, și tatăl, apoi singurul frate, erau meniți să succedă Ducelui Ernest, frate el însuși al prințului-consort Albert: se învăța deci și o limbă care, din acest motiv între altele, trebuia cunoscută bine. De limba rusească nu era vorba.

Principesa Maria trăia însă mai mult în societatea surorii mai tinere cu un an, Victoria (o a treia soră, Beatricea, apoi o a patra, se născură mai târziu). Martorul ocular descrie astfel pe sora mai mică a Reginei noastre, prinsă din tinereță într'un lanț de nenorociri, culminând cu catastrofa familiei imperiale rusești de care a fost atinsă și Victoria Melita, în a doua căsătorie soția Marelui-Duce Chiril: «Părea mai în vrâstă decât sora ei, mai serioasă, mai puțin zâmbitoare, mai puțin impulsivă. Tragedia părea că pândește și în anii cei mai fragezi în dosul ochilor ei mari, melancolici, de un verde închis... Ea avea o influență de înfrânare asupra naturii mai spontanee, mai încrezătoare, mai voioase a surorii mai mari. Maria nu vedea decât ce e bun în orice, ce e luminos în orice. Victoria putea să deosebească umbrele: era o rezervă stranie, mai curând domoală, în firea ei, un fel de neîncredere în viață, care apoi a tratat-o crud... Victoria își ducea cu dânsa tragedia, pe când Maria în toate zilele vieții ei credea că neapărat va învinge.»

În ce privește șederea la Londra însăși, iată lămuririle pe care le dă martorul ocular: «Când nu era la țară, princesa Maria stătea la Londra, singurul oraș mare în care a locuit vre-odată», și anume în Clarendon House, partea rezervată ducelui de Edinburg din Palatul St. James. «Cu toată întinsa grădină din față, o reședință foarte puțin plăcută copiilor vioi deprinși cu aierul liber și tare al întinderilor».

Din viața englesă Regina își amintește pe regina Victoria, acum îmbătrânită, «trecută în legendă», pe Gladstone, figură de înaltă nobleță morală, de Salisbury, în mâinile căruia a fost câtva timp soarta Orientului creștin și în mare măsură și soarta României, generalul Wolseley, căruia Anglia, așezată în Egipt, îi datorește stăpânirea Sudanului.² Dar politică, spunea martorul ocular, nu se făcea la Curtea ducelui de Edinburg, prințul, amiral al flotei britanice, lipsind adese ori cu lunile, iar mama visând de splendorile imperiale ale Petersburgului.

Atingerea cu viața, cu alte locuri și alți oameni, se făcea prin călătoriile dese. Fiica lui Alexandru al II-lea visita cu înduioșare locurile nașterii sale, și princesa Maria rămase cu spectacolul acelei mărețe vieți de așa de bogat Monarh absolut, fără să știe câte dureri se ascundeau supt acea strălucire, câte griji rodeau pe cel atotputernic și ce soartă tragică aștepta pe omul la al căruia semn, cum spune Mark Twain, «corăbii ar alerga peste valuri, locomotive s'ar grăbi în largul șesului, curieri ar fugi din sat în sat, sute de telegrafuri ar fulgera cuvântul la cele patru colțuri ale unei Împărății întinzându-și vastele proporții pe o șeptime din globul locuibil și o mulțime nenumărată de oameni ar sări să-i îndeplinească porunca». Ea va descrie mai târziu, cu o siguranță de memorie uimitoare, în pagini de un strălucitor pitoresc, ceia ce i-a trecut supt ochi în Petersburgul măreț al Țarilor, a căror agonie nu putea s'o viseze atunci nici omul politic cel mai prevăzător, nici dușmanul cel mai fanatic al vechii ordini de Stat.

«Mama era singura fată a Țarului Alexandru al II-lea. Curtea rusească era, fără îndoială, una din cele mai strălucite Curți din Europa. De-acolo venia mama mea, și, pe cât îmi amintesc, tot ce aparținea acestei Curți era încunjurat pentru noi copiii de un prestigiu extraordinar, de o vrajă puternică, căreia nu-i găsim asemănare. Țarul era figura cea mai importantă. Lumea întreagă părea că grăvitează împrejurul acestei singure ființe, «Țarul», cu un înțeles aproape mistic. Și acum sunt cuprinsă de un respect

aproape straniu când mă gândesc la atmosfera care încunjura pe «Țarul tuturor Rușilor».

Văd palate imense, și soldați, și curteni fără sfârșit. Lungi coridoare tăcute cu sentinele în uniforme ciudate; în fața ușilor imperiale Cazaci uriași în haine roșii, cu căciuli enorme pe cap, cu privirea sălbatecă și cu cingătorile pline de pumnale și pistoale. Un miros special pătrundea locuințele imperiale.

Afară, la portalurile palatului, șiruri peste șiruri de trăsurii așteptau cu vizitii lor înalți și bărboși, învăluiți în caftane lungi, albastre. Caii erau minunați. Mai toți erau negri cu părul luciu, une ori coastele lor aurii străluciau ca niște scuturi poleite la soare; cu mândrie își scuturau coamele lungi, iar cu vârful cozilor măsurau drumul.

În visiunile acestea imperiale bisericile aveau un mare rol. Multe biserici, capelle și preoți. În cupole boltite am auzit multe cântări minunate, iar glasurile adânci ca niște clopote de bronz umpleau tăcerea extatică de emoții divine. Văd și acum scânteierea aurului și a pietrelor prețioase ca și strălucirea discretă a bătrânelor icoane, și mă minunez de coloanele uriașe, tăiate din blocuri rare de porfir, de malahit sau de lapis. Și în lumina mistică a miilor de lumânări zăresc preoți bătrâni și diaconi tineri în odoare de brocard, săvârșind rituri stranii, neînțelese de mintea abia deșteaptă, însă umplând copilăria mea de idolatră adorare. Bătrânii aveau bărbile albe ca neaua, iar tinerii cu părul strălucitor sămăneau ciudat cu icoanele care închipuiau pe Fiul Domnului. Glasurile lor făceau inima mea să tremure, pe când din cădelnițele de aur legămate tămâia dulce mirositoare se înălța în nouri...

Tot acolo văd multe chipuri de femei frumoase, încoronate cu tiare semețe, încovoiate de greutatea podoabelor, și alături de ele bărbați înalți în uniforme pompoase, unii cu chipul blând, alții cu înfățișarea severă, și unii și alții

cufundați în sfânta slujbă, îngenunchind, plecându-și fruntea și făcând cu gesturi mari semnul crucii.

Când eram mică, mergeam la Curtea Țarului Alexandru al II-lea, dar el a fost ucis în 1881 și a fost urmat de Alexandru al III-lea, a cărui soție era veselă și populară și ai cărui frați erau căsătoriți tocmai atunci cu femei tinere și frumoase. În zilele acestea Curtea avea o strălucire neobișnuită, iar diferiții membri ai numeroasei familii se întâlneau dese ori. Era o priveliște vrednică de văzut.

Frații și verii mamei mele erau înalți și foarte voinici. Îmi aduc aminte că, uitându-mă la ei, mă întrebam cum pot să existe oameni atât de mari. În zarea sclipitoare îi văd și acum cu aceiași ochi mirați de copil. Era un neam de uriași, născuți și crescuți ca să fie cărmuitori și domni, cari credeau în dreptul lor de a fi stăpânii lumii. Generația mai tânără, generația mea, era mai puțin înaltă, nu mai avea vigoarea aproape brutală a părinților lor; aveau încă năzuința spre stăpânire, însă li lipsia puterea poruncitoare a bătrânilor.

Trupul li era format pentru timpuri mai noi, însă felul lor de a gândi nu fusese schimbat.

Cea dintâiu amintire a mea despre Țarul Nicolae, sau despre Nicky, cum îl numiam noi toți, o am de pe când era «băiat mare».

Era încunjurat de vraja viitorului cărmuitor, viitorului Mare Domn, căruia într'o zi toți i se vor supune. Cu vre-o opt ani mai mare decât mine, părea timid; ochii căprii erau buni și aveau o expresie visătoare, mirată, iar zimbetul sfios de pe buze părea că arată pe un om care nu poate spune decât vorbe blânde.

Îl văd călărind spre noi prin potecile umbroase ale reședinței, într'o uniformă albă de vară, pe un cal căzăcesc, buiestraș, cu coada lungă. În urma lui o droaie de ogari alergau printre copaci, săriau până la gâtul calului, cu ochii

țintă la tânărul frumos cu chipul gingaș, Moștenitorul Împărăției celei mari. După cuvinte de glumă cu noi copiii, a dat iarăși drum calului și, urmat de ogarii albi, mlădioși, l-am pierdut din ochi. Noi ne uitam mereu în urma lui, dorind să se întoarcă și să ne privească cu ochii lui buni și galeși. Așa l-am văzut întâia oară...»

În Germania, pentru a cării masivă putere și îndrăzneată înaintare politică, economică și culturală nu putea să aibă nicio prețuire, familia ducelui de Edinburg, bucuroasă când ajungea să-l aibă—ni spune, într'o scrisoare către Carol I-iu, Alexandru, prințul Bulgariei, un pețitor la Curtea Angliei, unde-l iubia princessa Beatrice, fiica Reginei Victoria — se așeza în «bătrânul castel de țară Rose-nau, un încântător colț romantic, simplu, pașnic, unde ducesa cultiva minunate flori de tot felul».

Dar locul care a lăsat Princesei amintirile cele mai puternice și fără îndoială I-a îmbogățit sufletul, dându-I odată cu senzația nouă a Orientului, ideia că poate fi și alt trecut decât al negrelor cetățui feodale din Anglia nașterii sale, a fost insula Malta. Era și o viziune de Italie, acea Italie din care ea n'a cunoscut decât ce putea să se vadă într'o răpede trecere spre insulă, reședință a prințului-amiral, ori de acolo înapoi. «Adora Malta», spune marturul ocular, și amintirile ei despre curioasa insuliță stâncoasă, cu splendidele ei fortificații naturale, au rămas printre cele mai fericite ale copilăriei sale.

Martorul ocular descrie astfel insula: «Aproape întreagă numai o stâncă încheiată cu o coastă prăpăstuită, dar orice colț cu pământ e cultivat. Vii, portocali, măslini, flori creșteau cu grămada și toamna și iarna. La sfârșitul lui Maiu căldura e de nesuferit, și câți puteau plecau la răcoare. «Femeile poartă un ciudat acoperiș de cap în mătasă neagră. Un fel de glugă cu un sprijin de balenă ori de sârmă care o întărește de o parte, se îndoie în afară, de o țin cu mâna. I se zice *aldetta*... Țăranii mână catări foarte mari la căruți zugrăvite în colorile cele mai bătătoare la ochi, mai ales roșu aprins și verde.» În oraș «multe din străzi sînt drumuri prăpăs-

tuite de scări în piatră, care duc, foarte curioase și pitorești, la port.»

Iată de alminterea amintiri precise cu privire la petrecerea de copilărie și întâia tinereță la Malta. «Ducele de Edinburg și familia lui locuiau în palatul de vară al Guvernoului, zis Sant' Antonio. O enormă clădire întortochiată, cu coperișul în terasă și lungi galerii care despărțiau atâtea grădini de întindere deosebită. Un paradis pentru copii. Fiecare princesă avea calul ei, și alergau în cercetare de-a lungul insulei stâncoase pe acești căluți arabi sălbatici foarte iubiți de indigeni.» Malta era astfel plină de toată căldura strălucitoare a Sudului și tot odată de tainele Răsăritului. Totdeauna deschisă tuturor impresiilor artistice, această mică lume pietroasă vorbea imaginației tinere cum nu mai făcuse nicio alta, nici chiar minunatul ei parc unde copilăria ei se petrecuse. «Îi plăcea de grădinile încunjurate cu ziduri, de perspectivele deschise asupra Mării, de dumbrăvile de portocali și măslini, de ciudatele sate albe de piatră, de casele cu terase în loc de coperiș, care cu toatele păreau că ascund taine după pereții lor. Mister, romantism, farmec parcă pândiau în orice colț; era continuu ceva de descoperit, ceva ascuns de vedere, ceva pe care creierul ei tânăr nu-l putea prinde încă : magia Orientului.»

Răsăritul îl găsiseră, de altfel, încă de mici princesele prin colecțiile exotice ale părintelui lor, lucruri din Iaponia și China, din India englesă, și aplecarea spre frumusețile fantastice era hrănită și prin alte elemente din această comoară a colecționarului regal : vechi sticlării, dăruite apoi Museului din Coburg, modele de vechi corăbii în argint, care la solemnități se expuneau pe masa de gală între flori.

În această Maltă, străbătută de cele două princese mai mari dincolo de cuprinsul Capitalei, La Valette, cu vechile clădiri ale Ordinului Ospitalierilor, severe în părăsirea lor, de-a lungul drumurilor pietroase, între grădinile de trandafiri, firea deschisă tuturor influențelor de natură și de artă a viitoarei Regine dunărene a căpătat și o întregire a cunoștințelor sale de artă și un simț mai deplin al naturii. I se oferia o privire asupra unei lumi cu totul alta și I

se dădeau în același timp lecții de coloare care nu se puteau dobândi de aiurea.

Așa era la șaptesprezece ani acest suflet puțin obișnuit ca inteligență, talent multilateral, de care nu-și dădea încă sama, și care avea să păstreze totdeauna ceva spontan, naiv și risipitor, și cu voința vitează. Atunci, după o vizită la Berlin, unde o văzu Prințul Moștenitor al României, ea primi ușor să se despartă de tot ce-i fusese așa de drag pentru a încerca o viață nouă, care surîdea imaginației sale și o ispătia ca o depărtată aventură orientală.

«Astfel», spune martorul ale cărui citații trebuie să le oprim aici, «când a venit ziua să apară pețitorul din foarte depărtate țări al cărui nume-i ajunsese abia vag la urechi, nu I-a fost frică să între în viață, dându-și prea puțin samă de ce înseamnă viața . . . Și-a îndreptat fața spre marea aventură, fără teamă ori neliniște, gata să iubească țara ei cea nouă, despre care nu știa nimic, gata să între într'o familie aproape cu totul străină ei. Cu curajul nevinovatului ea porni fără a ști cât de grea era sarcina ce-și puna înainte.»

CAPITOLUL II

PRINCIPESA MOȘTENITOARE A ROMÂNIEI

Ca să biruie aceste greutăți, când va veni ceasul lor, ca să aibă răbdarea de a aștepta în inacțiune ceasul, încă atât de depărtat, când România va avea nevoie de energia Ei morală și de statornicia Ei de fier, de încrederea Ei tare în dreptatea firească a vremurilor și în răsplătirea după cuviință a oamenilor, de iubirea ce o răspândia asupra celor buni și de respectul pe care-l impunea celor răi, pentru aceasta avea însă o însușire pe care nu I-o dăduse nici Anglia, nici Malta, ci partea de creștere care era numai a mamei Sale, Marea-Ducesă a Rusiei.

Formalismul sec, cantul meticulos, rece și dur, întemnițarea în tradiție și desprețul pentru ce e străin, imposibilitatea funciară de a i se adapta, defecte ce contrabalancează imensele calități ale rasei engleze, erau străine acestei copile de șaptesprezece ani, care, după nunta celebrată pompos la Sigmaringen, se înfățișa la București unui popor necunoscut, pe care nu-l bănuia cu câtă iubire poate răspunde celui d'întâiu gest iubitor. Inițiativa-I rămăsese întreagă, curajul nu-I fusese zdrobit prin nicio opreliște, voința-I rămăsese neatinsă, și a fost o uimire la Curtea severă și cam sumbră în care îmbătrâneau regele Carol și atât de culta, de înzestrata lui tovarășă, regina Elisabeta, în poezie Carmen Sylva, când această mică persoană îndrăzni, cea d'întâiu în cuprinsul Regatului să impuie în acest cuprins sacru hotărârile și chiar capriciile Sale ca lucrul cel mai natural.

Nației însă, a cărei comoară de naturaleță și de humor e nesfârșită, nației latine îndrăgite de frumuseță — și Princesa Maria aducea

atâta de să-i uimească și pe oamenii din țara femeilor frumoase—și bucuroasă de glumă, Domnița cea nouă i-a plăcut din capul locului. Cel mai mare din poezii în viața ai Neamului Gheorghe Coșbuc, o saluta astfel, fără însărcinare oficială și în alt stil, fără îndoială, decât acela în care cântărețul generației precedente, V. Alecsandri, obișnuia să celebreze împrejurările dela Curte :

*Cu dar de nuntă,-Ți iese'n drum
Și Te salut' un neam acum,
Din inima lui plină,
Că te-au merit divine sorți
Pe fruntea-Ți nobilă să porți
Coroana de Regină.*

*Carpații mânilor-și întind,
La horă veselă se prind
Și-ar vrea mai mari să crească,
Să spuie cerului uimit
Că soare nou a răsărit
In Țara Românească.*

*Să-Ți fie drumul cu noroc!
Bine-ai sosit într'acest loc,
Să-I fi al doilea soare!
Străin el până ieri Ți-a fost,
Dar el Îți dă azi adăpost,
Și Tu-i dă lui splendoare,*

*Tu vei afla'n ăst mic pământ
Și inimi mari, și mult avânt,
Și nume glorioase;
C'avem și noi voinici flăcăi,
Și fete dragi, și mândre văi,
Și cântece frumoase.*

= C20053934 =

~~18712/67~~

Reginei i se îngăduise numai o mică parte în chibzuirea planurilor castelului; ideia ei de viață fiind înfocat romantică, era consultată rare ori în ce privește lucruri care aveau să fie făcute din cărămidă și piatră. De fapt mi s'a părut totdeauna că ea, Carmen Sylva, n'a avut vre-odată o iubire reală pentru castel; sumptuoasa măreție a zidirii părea că o apasă, căci alte vedenii, mai dulci și mai simple, rămăseseră în ochiul ei de poet.

Ea visa de zilele când era tânără și plină de visuri, când își adusese copila ca să trăiască în smerita mănăstire albă de pe culme. Castelul, în frumuseța lui neconținut crescută, n'a înlocuit niciodată pentru dânsa acele depărtate zile când o bucurie de mamă trăia în inima ei.

Ca și cei cari erau să-l urmeze, Regele Carol a iubit adânc vechile monumente ale țerii sale. În zilele d'intâiu ale Domniei lui, el a descoperit îndată care erau cele mai mari comori de artă și s'a pus pe lucru să le restaureze pentru a le păstra, a le scăpa astfel de căderea în ruine.

Mare călăreț în tinereța lui, făcea distanțe nesfârșite călare, mijloc de călătorie care adesea ori, în zilele când șoselele erau rare, forma singura cale pentru a atinge locuri depărtate. Alte ori mergea ceasuri întregi peste dealuri și văi într'o caretă trasă de opt sau zece din călușeii voinici ai țării acesteia.

Cât de dese ori nu mi-a povestit de asemenea rătăcirii, când cerceta cele mai depărtate colțuri ale acestui pământ! Atunci ochii îi scânteiau, descripțiile lui ajungeau vioaie, un zimbet lumina gravitatea obișnuită a feței sale,— așa de dragă-i era amintirea acelor zile de călătorie și descoperire în țara în care venise pentru a o iubi.

Îmi vorbise de primiri pitorești în depărtate mănăstiri de munte, unde călugărițe sau călugări îl primiseră cu veselul sunet al clopotelor, când, peste covoare cu colori vii,

țesute de mânilor lor înseși, îl duseră în bisericile lor pentru ca să audă nesfârșite cântări în cinstea lui, în timp ce țăranii din satele vecine se adunau din toate părțile ca să-i dea flori și să-i sărute mânilor, cum trecea.

Arăta cum cete de călăreți din sate, pe aspri căluți, alergau călări să-l întâlnească, cu steagul în mână. Săltând cu strigăte de bucurie, lângă careta lui, ei îl acoperiau de praf, pe când surugiul lui însuși biciuia din răspuțeri caii cei mulți dați în sama-i, încercând să întreacă pe cei ce se luptau alături ca să-i iasă înaintea. Își aducea aminte cum a trecut prin vad râuri fără punte, cum a fost scuturat pe drumuri abia începute,—și-i plăceau aceste amintiri, vorbind de dănsela cum vorbește omul de bucurii ce se țin de un trecut pierdut pentru totdeauna.

Când și eu, mai târziu, am cercetat multe din chiar aceste locuri depărtate de drumurile mari, îmi veniau în minte cuvintele lui și-mi înfățișam acele scene care fuseseră scumpe zilelor tinereții sale.

Femeie de o puternică pasiune în tot ce iubia și ura, având atâta entusiasm cât acei cari încep abia viața, mare muncitoare, gânditoare mare, Regina Elisabeta avea adesea nevinovăția copilului. Impresionabilă și idealistă înfocată, ea nu vedea totdeauna lucrurile sau oamenii potrivit cu adevăratul lor preț, și de aceia adese ori cădea prada celor cari știau să speculeze prea marea bunătate a inimii sale.

Trăia pentru alții. Mâna-i era totdeauna gata să dea, urechea să asculte, ochiul să verse lacrimi pentru durerea altuia.

Era într'însa ceva din furtunile naturii; avântul ei era tot așa de vijelios ca și desperarea ei; trecând dela o emoție la alta, ea târa pe alții după dânsa, înflăcărându-li închipuirea, turburându-li gândul.

Adesea eram ispitită să o asemăn cu un râu mare, ale cărui ape aveau nevoie să fie așezate în albia lor, — imensă

putere prea puțin ținută și risipind astfel mult din ceia ce ar fi putut fi întrebuințat mai cu folos. Prea plin de fantasmă, prea înalt în cursul său îi era sufletul pentru această lume de prosă a oamenilor. Adesea își cheltuia ce avea mai bun pentru oameni nevrednici, pierzându-și cuvintele în urechile celor cari nu erau în stare, nici a le prețui, nici a le pricepe».

Era însă ceva care putea să o mângâie de toate în această țară străină, a cărei limbă, totuși armonioasă și dulce, nu-i îngăduia să o învețe ușor o societate înstrăinată, deprinsă a vorbi numai limba franceză, și al cărei trecut nu i l-a împărtășit nimeni, rămânând să-l descifreze însăși după monumentele ajunse în curând obiectul înțelegerii și iubirii Sale, a cărei literatură populară și cultă în sfârșit nu i-a fost adusă înainte decât foarte târziu, pentru talentul Ei în formație prea târziu. Și anume poporul care nu găsea drum până la dânsa și pe care deci ea însăși trebuia să-l caute în albele lui căsuțe risipite pe coaste, ascunse în văi, înșirate pe drumuri, și natura, această admirabilă natură în care toate aspectele există, contopindu-se într'un singur tot armonios, dela muntele cu zăpadă veșnică până la șesurile arse de dogoarea soarelui, până la râurile desfășurându-se larg pe albiile nestăpânite de mâna omului.

Neavând nici o misiune care să-i fie în special încredințată, și anume cu înțelegerea acelei originalități capabile de creațiuni spontanee, care era însușirea Ei de căpetenie și dorul Ei cel mai scump, Princesa începu să colinde călare, pe caii Ei favoriți, drumurile acestei nouă patrii. Călătorii fără plan și neștiute, în care nu se amesteca nicio oficialitate supărătoare ca să aleagă locurile și oamenii ce trebuiau să se vadă. Neurmărită, neîmpiedecată, tocmai de aceia fericită că se lasă curs liber curiozității Sale totdeauna deștepte, prinzând pentru totdeauna lucrul odată zărit, Princesa Maria a ajuns să cunoască mai bine decât cei mai mulți din jurul ei Țara Românească. Și nu numai în aparențele ei fermecătoare dar, ceia ce puțin ajung să știe, în esența însăși a lucrurilor și a oamenilor.

Și acestea toate le-a iubit, le-a iubit sincer și adânc din toată puterea unui suflet mare, cu toată căldura unei inimi prietenoase, și de aceea ele i-au și dat taina pe care o refuză altora. S'o ascultăm rostind Însăși, în ceasurile grele, această mărturisire a darului inimii Sale către poporul nostru :

«Nimic nu este în țara aceasta românească pe care să nu-l fi iubit eu. Mai adânc și decât copiii născuți pe brazda ei m'am împărtășit eu sufletește cu șesurile ei întinse, cu nesfârșitele-i drumuri, cu apusurile de soare, cu pajiștile-i umede de roua zorilor, cu pădurile-i adânci și câmpii de grâu copt luminat ca aurul. Mi-a fost drag și de spinul uriaș care în vre-un loc sterp și pietros întindea spre ceruri frumuseța fără folos a țepoaselor lui brațe. În cursul rătăcirilor mele am ajuns la locuri așa de singure încât păreau a fi la capătul lumii, și am stat acolo de am privit gloria ultimă a soarelui până se cobora spre odihnă, și mi-a mai plăcut de singurătatea din jurul meu. Mi-a plăcut de bolta aprinsă a cerurilor, de strania melancolie a nopții ce cade, de mirosul rouăi ce se ridică din ierburi, de vălul prafului ce atârna asupra lumii. Mi-au fost dragi toate, adânc și cu adevărat dragi!»

Astfel în anii de maturitate ajunse Ea să poată da cel mai vioiu și felurit tablou al pământului peste care soțul ei era chemat a domni cândva. În «Țara Mea» este de toate, și totdeauna visiunea e perfectă, reproducerea sugestivă.

Iată întâiu natura, pentru înțelegerea căreia în lunile de secetă I-a trebuit sforțări Aceleia care venise «dintr'o țară de verzi pășuni și de copaci largi în ramuri» și avea «dor de pajiște, sete de umbră». Un apus de soare:

«O, apusurile românești, ce minunate sunt!

Odată călăriam încet spre casă.

Ziua fusese arzătoare, aierul era greu de praf. «In nesfârșite

valuri de aur ars câmpiile de grâu se întindeau înaintea mea. Nicio aburire de vânt nu mişca maturitatea lor; păreau că aşteaptă ceasul secerişului, mândre că sunt bogăţia ţerii.

Cât cuprindeam cu ochiul, câmpii de grâu şi alte câmpii de grâu, pierzându-se 'n zări într'o linie palidă. O ceaţă albastră plutia asupra lumii, şi cu dânsa o mireasmă de rouă şi de sămânţă ce se coace se ridica uşor din pământ.

La capătul drumului era o fântână, cu cumpăna-i lungă ţintind ca un deget uriaş spre cer. Lângă dânsa o veche cruce de piatră hâită într'o parte ca de oboseală, o cruce înălţată odată cu fântâna întru amintirea cutăruia care murise...

Pace mă înfăşura; calul meu nu făcea nici o mişcare: şi el era supt farmecul de amurg.

De departe, o cireadă de bivoli venia încet spre mine pe lungul drum drept: un alaiu urât de bestii care puteau să fi aparţinut vremurilor înainte de potop.

Unul câte unul înaintau, acoperiţi de noroiu, răbdurii, hâţinând trupurile lor hâde, purtând masiv capetele lor cu coarne grele, ochii lor goi de înţelegere zgâiţi spre nimic, de şi, când şi când, ridicându-şi feţele, păreau că-şi caută ceva din ceruri.

De supt copitele lor se ridica un nor de praf, întovărăşindu-li orice pas. Soarele apuind îl prindea, prefăcându-l într'un fum aprins. Era un vâl de lumină întins asupra acestor dobitoace de povară, o glorioasă aureolă de raze înaintând cu dânşii către odihna lor.

Stătuiu pironită pe loc şi mă uitaiu la dânşii cum treceau pe lângă mine, unul câte unul... Şi în seara aceia o perdea părea că a fost trasă de 'nainte atâtor taine. Prinsesem înţelesul vastei şi rodnicei câmpii.»

Iarna, primăvara, sunt înfăţişate în răpedea lor urmare aproape fără tranşiţie, aşa cum le-a văzut în acele rătăcirii fără scop în cursul cărora a descoperit o ţară şi iubirea Ei pentru dânsa:

«Îmi plăcea să rătăcesc departe de drumurile bătute, să descopăr locuri pe care puțini le-au fost văzut vre-odată. Iarna, treceam în saltul calului peste întinderi nemărginite de zăpadă, când cer și pământ se făceau una, când nu păreau a mai fi nici hotare, nici zări, ci numai o nesfârșire pierdută de alb, care tot mergea, și mergea, și mergea.

Copitele calului meu lăsau o ușoară urmă după mine, și adesea-mi părea rău că profanez astfel sfințenia giulgiului de omăt fără pată. Și atât de adâncă era în juru-mi tăcerea, că-mi apăsa pe cap ca o povară, mă copleșia cu puterea ei și aproape mă făcea să mă tem. Când și când un zbor de cioare plutiau jos supt bolți, și croncănitul lor făcea și mai puternică singurătatea către care călătorisem, departe așa de mult de locuințele oamenilor.

După lungi luni de iarnă, mare-mi era bucuria de primăvara ce se trezia. Știam unde se pot afla cele mai timpurii dintre flori; drum lung așa fi călărit pentru a culege cei d'întâiu clopoței galbeni, pentru a avea bucuria vre unui covor albastru de viorele într'o pădure hăt hăt departe; îmi era drag de cea d'întâiu nălucire cețoasă de verde pe sălcii, și cunoșteam locuri singuratece unde ele stăteau în cete, lăsând ca plângătoarele lor crengi să se târască peste apele cu mers iute, crescute de zăpezile în topire. Știam de cutare bisericuță la mal de râu, așa de bătrână și de rustică de se țineau abia'n încheieturile lor păreții de lemn. Sta cu totul pierdută în mijlocul unui cimitir sămănat cu cruci joase de piatră, ieșind din pământ ca niște uriașe buruieni necunoscute. Vechiu era lăcașul, vechi erau și crucile mai mult fără nume, dar clopoței galbeni și vineți ce se luau la luptă între ele erau tineri de a primăverii tinereță.»

Vara apare în calma ei trudă roditoare, supt soarele cald și bun, în ceața prafului pietrei măcinate de roatele carelor:

«Văd șesurile voastre, pădurile voastre, munții voștri, dealurile și văile voastre. Văd lungile voastre drumuri, cu cară încete, care se mișcă de-a lungul lor în răbdător și fără sfârșit. Văd luncile voastre pline de farmec lângă râuri și ape, văd verdeața ierbii supt sălciile unde nenumărate turme vin să pască. Văd Țigani răzleți așezându-și corturile în amurg, când fumul dela focurile lor se ridică în albastre șfichiuri spre cerul de un roșu auriu.

Văd ceața de praf care în liniștite amurguri de vară plutește asupra lumii secerișului ca o întinsă negură înălțându-se din singuratece lagune. Văd bătrânele cruci de piatră la colțuri de drum, străji păzind răbdător anume locuri ori asemenea cu pustnici foarte bătrâni cari nu mai au nimic a face cu fiii oamenilor.

Văd pe plugari întorcându-se dela munca lor cu albe cămăși scăldate în sudoare, pe când copilași în haine tărcate aleargă lângă dânșii prin praf, iar de-asupra tuturora bolta desfășură colorile ei cele mai minunate înainte de a se lăsa spre odihnă. Aud necontenita bătaie a cânilor răspunzându-și, cu stăruitoare chemări, lătrând într'una până departe în noapte. Prin ușile deschise ale căsuțelor văd focul vetrelor, ca de vrajă în strălucirea lui roșie. Văd pe țerani strânși în jurul lor, umbre care se odihnesc după ce fapta zilei a fost îndeplinită.

Simt străbătătoarea mireazmă a pădurilor, ca în vremile când în amurg străbăteam călare umbra lor, și văd covorul de vinete flori sălbatece care acopăr cu farmec pașnicele lor luminișuri. Aud în ramuri freământ de aripi turburat de înaintarea mea neașteptată. Simt pătrunzătoarea pace din amurg, când acei cari au muncit se întorc încet la lăcașurile lor...

Îmi place mai bine să mă gândesc la șesurile de vară, când li este mai mare bogăția, când auriile mări de grâu se întind în bielșugul coacerii supt imensa față a soarelui, răspuns și răsplată pentru opera credincios îndeplinită. Dar

mai dragi îmi sunt pădurile primăvara, când frunzele lor sunt străvezii ca vitraliile unei catedrale, când viorelele și dediteii acopăr pământul cu mii de stele, ori toamna, când colorile lor sunt mai minunate decât în orice vis al unui poet.»

Priveliștea toamnei e un tablou tot așa de sigur.

«Dar nimic nu e mai glorios decât toamna românească. Natura vrea să se îmbrace într'o ultimă mantie de frumuseță înainte de a se mărturisi învinsă de înaintarea iernii.

Bolta se face adânc albastră; tot ce se ridică spre dânsa pare să capete o nouă valoare. Copacii se îmbracă în colori minunate, une ori ca aurul, alte ori ca rugina, câte odată roșii ca focul. Între porumbul nalt cât omul, uriașa floare a soarelui stă plecându-și capul, apăsată de greutatea roatei cu semințe; ca niște stele prodigioase, petalele-i ca șofranul strălucesc pe fundul bolții de azur.

Am văzut câmpii întregi cu aceste plante uriașe, adevărate oștiri de flori în chipul soarelui, triumfător galbene supt razele mării lumini pe care îndrăznesc s'o imite. Dar adesea mi se pare că-și întorc fața rușinată, cu trista conștiință că nu sunt decât o biată copie a aceluia căruia-i poartă numele. Se face ulei din semințele acestor flori; de aceia țeranii le cultivă așa de mult.

Adesea în umbra acestor uriași am văzut țărani așezați în cerc împrejurul grămezilor de porumb, al cărui fruct îl curăță de frunze. În piramide pitice portocalii, grăunțele coapte zac risipite în largul câmpilor vesteji, și culoarea lor strălucitoare atrage ochiul de departe. Adesea năfrămile femeilor sunt de aceiași culoare.

Îmi plac aceste pete înfocate de culoare în mijlocul imensităților aride ale câmpilor culeși; cu dragoste ochiul artistului se oprește să le privească, și numai fără voie se întoarce dela ele.

O priveliște frumoasă e și aceia a șezătorilor țărănești,

în case sau în șuri largi ori curți, pentru a desface grăunțele porumbului din știulete. Sunt prilejuri de mare bucurie, când tinerii se adună, când răs și muncă se amestecă voios, când se povestesc lungi povești și se cântă cântece de dragoste. Babele stau la un loc, torcând sau țesând, cu capetele tremurătoare asupra sfaturilor tăcute, cu ochiul asupra flăcăilor și fetelor, cari, îmbrăcați cu ce au mai bun, cu o floare ochioasă după ureche, se privesc pe supt ascuns, și glumesc, și se sărută, și sunt fericiți.»

Pe rând regiunile din care se alcătuieste țara se smulg la acest ceas de amintiri duioase din comoara experienței de o viață.

Un sat de munte :

Cu totul altfel decât satele de la câmp sunt cele din munte.

Căsuțele sunt mai puțin săracăcioase, nu așa de mici, coperișurile de stuh sunt înlocuite cu cele de tablă, care strălucesc ca argintul în soare. Mai bogate și mai felurite sunt veșmintele țăranilor toamna, când copacii sunt o înflăcărată strălucire, când anul ce trage de moarte aruncă o ultimă sforțare de frumuseță înainte să-l învingă frigul și zăpada.

De multe ori am fost primită din inimă în aceste sătucene, țăranii ieșindu-mi înaintea cu mâinile pline cu flori. La cel d'întâiu semn de apropiere a trăsurii mele, cete de călăreți rustici vin în goană ca să mă întâmpine, săltând grăbit pe căluții lor zburliți, purtând stegulețe ori ramuri înflorite și chiuind de bucurie. Se țin hojma de trăsură, ridicând nori de praf. Ca și stăpânii lor, caii mărunți sunt nebuni de aprinși ; totul e zvon, coloare, mișcare ; sălbatec aleargă bucuria pe pământ.

Clopoțele satului sună, glasurile lor sunt pline de voioșie ; și ele-ți strigă : bine-ai venit ! Cete de femei îmbrăcate vesel și de copii se revarsă din case, după ce și-au prădat grădinile ca să samene flori în calea Reginei lor.

Biserica se află 'n de obște în mijlocul satului; acolo Doamna trebuie să-și lase trăsura, și, încunjurată de o mulțime iute, fericită, e dusă spre sfântul lăcaș unde preotul o primește la ușă cu crucea în mână.

Ori încotro se duce, mulțimea o întovărășește; nu e stângăcie, nu e sfială, dar nu e nici îmbulzeală ori strivire. Țeranii români rămân plini de demnitate; rare ori ei sunt gălăgioși în bucuria lor. Li trebuie să se uite la cineva, să-l atingă, să-i audă glasul: dar nu arată mirare, și curiozitate, numai puțină. De cele mai multe ori expresia feței lor rămâne serioasă, și copiii lor se uită lung la om, cu fețe grave și ochi mari plini de expresie.

Numai călăreții aceia în goană ajung a face zgomot în voioșia lor.»

Balta cu ciobanii ei e luată în treacăt astfel:

Pe alte înguste limbi de uscat, cruțate de năvala apelor, am văzut cete de vite sure care păreau a călători pe fața apelor una după alta, pretutindenii urmate de răsfrângerea lor, care mergea pe același drum, ceată de stafii la picioarele lor. Nedepriuse cu năvala omului, își ridicau capetele să ne privească trecând, pe când soarele smulgea scânteii din imensele lor coarne, larg desfășurate.

Am văzut ostroave verzi, acoperite cu sălcii pe care le tăiau întinderi de iarbă îmbielșugată, din care ciobani slabi, nepieptănați, își mânau turmele, îmbrăcați ei înșii în cojoace mari, care-i făceau să samene cu oile pe care le păziau; ființe omenești pe jumătate sălbatece, ai căror ochi nu păreau să vadă decât depărtările la care se tot uită veșnic, ființe posomorâte, tăcute, cărora nici de frig nu li pasă, nici de căldură.

Stând drepti ca statuile, cu mâinile amândouă încrucișate pe capătul toiegeilor înalte, ei se uitau lung, fără mi-

rare sau curiositate, la străinii cari dăduseră busna într'o singurătate ai cărui stăpâni erau singuri ei.

Uimitor de ursuzi erau acești ciobani, cu fața tăbăcită de intemperii, cu pletele încalcite supt largile pălării de pâslă, abia binevoind să răspundă dacă-i întrebai, de păreau să fi pierdut și pofta și puterea de a vorbi.

Oile erau mai prietenoase decât paznicii lor; se întâmpla adesea că, având încredere în gândul meu bun, ele îmi prindeau iarba din mână, pe când omul sălbătăciilor se uita lung—ursuz, anost și botos, — neschimbându-și niciodată atitudinea, țapăn de parcă ar fi crescut din pământ.

Noaptea, ciobanii aceștia se strâng în jurul luminii focurilor. De departe am văzut umbra fețelor lor trecând înapoi și încolo înaintea flăcărilor. Bucăți de cântece melancolice, grele de dor, plutiau asupra apelor spre locul unde stăteam pe bord, și-mi umpleau sufletul de dorință grea de purtat către o viață mai liberă și mai simplă; iar privighetorile răspundeau din toate părțile cu triumfătoarelor glasuri pline de iubire, ridicându-se sus, tot mai sus, până răsuna văzduhul de cântecul lor.

Noaptea parcă-și ținea suflarea să asculte, și stelele tremurau sus, unde nu le atinge nimeni, minunându-se de acea notă stranie de dor nestins care se luptă în tot ceia ce cântă pământul!»

Marea e prinsă în Dobrogea :

«Ca într'un vis de departe îmi aduc aminte de o noapte cu lună. Ziua îmi fusese turburată, năcazul venise asupra mea într'o formă neașteptată, și, ca și cum și ea ar fi simțit împreună cu mine, Marea însăși era răscolită, și fața ei care se ridica în suspine era ca o inimă mare, ruptă de durere. Asupra neliniștii mele înseși și asupra neodihnei apelor luna se uita de sus, nemișcată în gloria ei de argint.

Și mi-a venit poftă să plutesc pe înflorata massă scân-teietoare de apă, să merg într'o luntre mărunță departe, departe către Mare, înaintând pe cărarea de argint însem-nată de lună asupra undelor.

Cu adevărat fantastică a fost această călătorie pe valuri, barca suindu-se pe creasta fiecărui asalt pentru a se cufunda, parcă n'ar mai fi voit să se ridice din adâncul ei de apă, coajă de nucă pe genunea care se ridica. Nicio lumină la cârmă, niciun hotar, nicio îndreptare, nicio margine, ci numai, dedesupt, fermecătoarele ape frământate, spumegătoare vuind, cu un fel de irisare opacă și greoaie; de-asupra, vasta imensitate a cerului depărtată, palidă și senină, o cupolă de un cenușiu șters, cu luna atârnată în mijloc, ca o uimi-toare candelă, și luntrea mea cea mică mergând înainte, tot înainte pe drumul însemnat de raze...

Și așa mi-a fost mie dragă Marea!»

Dunărea e înfățișată în toate aspectele ei, dela Porțile-de-Fier până la vărsarea în Marea Neagră, Dunărea pe care nu odată vasul regal a străbătut-o, ducând pe Aceia ale cărui priviri nu se satură niciodată de frumusețile noi ale naturii:

«Apele nu-i sunt chiar așa de albastre cum spune cântecul, dar sunt largi și curg măreț, ducând atâtea corăbii, rostogolindu-se pe lângă atâtea sate și atâtea orașe.

Am plutit în toată întinderea ei, câtă se ține de o singură țară, dela Porțile-de-Fier până în acea ciudată regiune plană care este gurile ei. Un ținut de lacuri și de mlaștini și de ape veșnice, de canaluri și de trestii și de bătrâne sălcii, un Ținut care pe alocurea face pe cineva să se gândească la ce va fi fost lumea înainte ca apele să fie despărțite de uscat. Și, pentru această nebiruită ispită pe care o simt totdeauna

față de sălbatece locuri, singuratece și întinse, mai mult colțuri de acestea m'am pus eu să le înfățișez.

Nicio hartă precisă a acestor ape încurcate n'a rămas în mintea mea, dar o văd întreagă în icoane, cum îmi este obiceiul. Văd scânteieri iuți ale locuitorilor care mi-au umplut ochii de bucurie, nesfârșite întinderi de ape, joc de lumină și umbră. Văd linia cutărui copac stând răzleț ca un suflet pierdut, în negură, — ori o nesfârșită turmă de bivoli călcând într'un singur șir pe-o îngustă șuviță de pământ, trupurile lor botocănoase răsfrângându-se în apa de desupt,—ori văd un cal alb ce rătăcește, păru-i răsfrângând lumina soarelui ca fața mărgăritarului, — văd atâtea mlaștini acoperite de nuferi care-și deschid larg stelele ca zăpada ca să se umple de vedenia bolților.

Luntrea mea a fost vâslită ceasuri întregi prin aceste canale mărgenite de sălcii, în umbra frunzișului tremurător, până la lacuri așa de largi, încât sămănau cu Marea.

Pretutindenii sălcii, bătrâni străjeri, păzitori ai acestor ape singuratece, veghetori tăcuți ai anotimpurilor care trec, sura linie de nomol pe trunchiurile lor arătând ridicarea și căderea valurilor. De multe feluri în noduroasa lor alcătuire, și vechi de zile, ele par că-și strâng mânilor ciolănoase într'o desnădejde împietrită deasupra picioarelor lor.

În toate atitudinile, ele se apleacă asupra acestor ape, parcă ar căuta răsfrângerea însăși pe care mișcarea curentului neconținut o turbură. Unele se întind larg ca niște stejari adăpostind atâtea cuiburi în ramurile lor, altele se lăfăiesc ca niște uriași ce dorm, iar cutare trunchiu căzut, ciudat croit și stângaciu, samănă cu o dihanie d'innaintea potopului, ascunsă în noroiu. Când vântul trece peste frunzele lor, ele se fac asemenea cu argintul, cu vre-un nor de toamnă, dar odată cu amurgul se transformă într'o oaste de stafii care s'au coborât să vegheze asupra locurilor unde tăcerea clocotește.

E și o lume de făpturi înaripate, căci toate felurile de păsări se sălășluiesc în mijlocul acestor bălți. Când apele sunt înalte, poți străbate cu luntrea prin umbra pădurilor înecate, care în anume timpuri sunt pline de viața păsărilor ce-și clădesc cuiburile: rațe sălbatece și pescăruși, cocori suri, albi și bruni, păsărele cu pene scumpe, solemni vulturi tăcuți și păsări de pradă de toate felurile. Babițe stângace, cu mersul încet, se cuibăresc în nămol alături cu lebede sălbatice, care la lăsarea serii plutesc din aripi în cete deasupra bolților, aducând înapoi în minte basmele lui Andersen».

Drumul cel lung fără sfârșit în praful ridicat de strecurarea îndelungă a carelor e redat, cu această notă de melancolie :

«Vara, carăle, iarna săniile se mișcă de-a lungul acestor nesfârșite drumuri, încet, supus, cu o neobosită răbdare.

Trase de cai mărunți, slabi, săniile de lemn trec peste zăpada neegală; țeranul stă pe jumătate ascuns între grămezile de lemne și căpițile de fân ori de coceni, după cum duce una ori alta dela un loc la altul. Bun de zugrăvit în asprul lui cojoc, e tot așa bun de zugrăvit vara în cămașa lui albă, cu pălăria largă 'n margini culcat cu mulțămire pe grâul clădit, pe când boii lui răbdurii se trudesesc înainte, părând a fi tot așa de nepăsători ca și stăpânul lor de lungimea drumului. Cenușii boii aceștia, — slabi, vânjoși, cu coarnele lungi arcuite; ochii li sunt frumoși, cu o căutătură aproape ca a omului.

Și de-a lungul acestor drumuri carăle țeranilor se trudesesc, unul după altul, în șir fără capăt, prin norii de praf. Dacă noaptea le apucă pe drum, boii sunt desjugați, carăle trase lângă șanț până ce zorile răsărind amintesc țeranilor că mai sunt multe poște până să ajungă la țintă.

Când plouă, praful se face noroiu; drumul ajunge atunci numai o apă!

România nu e o țară de colori tari. E o ciudată unitate în zările-i largi, în drumurile-i prăfoase, în țăranii ei îmbrăcați în alb, în carăle ei aspre de lemn. Până și boii și caii par a se fi contopit în cenușiu sau în coloare murgă, așa încât să se facă una cu acel soi de visătoare negură ce zace asupra tuturor lucrurilor.»

Caracterizarea satului e dintre cele mai sigure, și în două pagini toate aspectele lui sunt redată :

«Seara femeile stau torcând din furcă pe praguri, pe când turmele vin spre casă tropotind moale prin praf și dulăii latră furios, umplând de zarva lor tot văzduhul.

Nicăiri n'am văzut atâția dulăi ca într'un sat românesc, — grea încercare pentru cine călărește pe un cal neastâmpărat.

Cât e noaptea de mare, câinii latră îngânându-se. Nu se opresc nicio clipă; e un zgomot nedespărțit de noaptea românească.

Totdeauna mi-a plăcut să cutreier satele acestea. Am făcut așa în orice timp al anului, și nu e lună care să nu-și aibă farmecul.

Primăvara, sunt pe jumătate îngropate 'n pomi, o Mare spumegând pe flori albe, din mijlocul cărora coperișurile rotunde ale colibelor răsar ca niște nouri mari cenușii.»

Printre îndeletnicirile săteanului nostru, secerișul i se înfățișează în toată vioiciunea sporului său triumfător :

«În oceane de aur copt stă grâul supt imensa față a soarelui, mândru de bogăția lui, glorioasă speranță îndeplinită.

Și din această vastă câmpie de rodnicie, mâna omului e aceia care culege spicele coapte, care leagă snopii,* care strânge grăunțele. An de an, a trebuit să mă minunez de

răbdarea muncii omului, să mă minunez de extraordinara-i cucerire asupra pământului.

În cete, țeranii lucrează din zori până în apus, fără să li pese de căldura ce se zbate căzând asupra capetelor lor. Cămășile ca zăpada ale bărbaților contrastează cu șorturile colorate ale femeilor, care pătează câmpia arsă cu vii petece de albastru, roșu și portocaliu, pentru că la vremea secerișului nimeni nu rămâne fără lucru,—cei foarte bătrâni singuri și nedestoinici fiind lăsați în urmă spre a păzi casa.

Din ceas în ceas neîncetat muncesc, până ce amiaza-i adună în jurul carălor, pentru frugala hrană de mămăligă și ceapă. Priveliști de muncă, de sănătoasă sfortare, de simplă mulțămire! Cât de adese ori n'am privit, cu emoție, dându-mi samă ce scumpă a ajuns a fi inimii mele această țară!

Dulăi veghetori păzesc casele și pe aceia dintre copii cari sunt prea mici ca să lucreze; în umbra acestor vehicule plugarii își ieau o scurtă odihnă de un ceas, lângă boulenii lor cenușii, cari în placidă mulțămire rumegă, pe când razele soarelui se răsfrâng în coarnele lor enorme. Leneși, ei își mișcă cozile dela o lature la alta, îndepărtând muștile care, prea mult în treabă se adună pe coastele lor slabe ori lângă ochii lor mari, visători. Cu ușoare întoarceri ale capetelor lor, ei urmăresc mișcările stăpânilor, știind bine că și silința lor va trebui să fie reluată, la ceasul apusului când plugarii merg acasă.

Numai pe moșii bogate se întrebuintează mașinele, și atunci mai mult pentru bătutul grâului; aproape tot secerișul e făcut cu mâna. Mici grupe de plugari activi se adună în jurul monstrului de fier, al cărui glas zbârnâitor se poate auzi de departe, și necontentit se ridică grămada de grâu, până ce stă, o piramidă de aur ars, supt marea boltă albastră.

Într'amurg țeranii se întorc pe acasă, cu secerile pe umăr, mergând lângă carăle lor pline vârf cu strălucitoare

paie bălane. De-a lungul drumului scârție carăle acestea, într'o ceață de praf. În serile fără vânt praful rămâne atârnat în aier, acoperind lumea cu un ușor înveliș de taină, care plutește peste oameni și vite, curățind zarea, împlânzind toate colorile, îndulcind orice contururi.

Adesea soarele apuind aprinde această ceață; atunci atmosfera se face straniu de luminoasă, ca și cum un foc grozav ar fi arzând undeva în dosul valurilor de fum. E de nedescris ceasul acela: plin de frumuseță, plin de pace, plin de nesfârșita mulțămire a operei credincios îndeplinite, — ceasul când pașii tuturor se întorc spre casă, se întorc spre odihnă.

În șir fără de capăt se urmează carăle trase de acei boi cenușii cu minunatele coarne; vin de-alungul drumului parcă s'ar mișca într'un vis care trece încet într'un nor de praf și dispare. Dar praful rămâne atârnat ca un vâl tras asupra unei vedenii care nu mai este.»

În atâtea locuri apar ciobani de la munte, la șes, întâlniți la răscrucea drumurilor :

«Acești singurateci locuitori ai muntelui ajung aproape de o culoare cu stâncile și cu pământul de care sunt încunjurați.

Poartă mantii enorme, făcute din pieile oilor turmei, căzute pe cale. Aceste veșminte buhoase li dau o înfățișare sălbatecă, ce nu samănă cu nimic din ce-am văzut vre-odată; și băiețașii poartă aceste extraordinare veșminte, care-i acopăr de sus până jos, ferindu-i de ploaie și de vânt și chiar de prea arzătoarele raze ale soarelui. Singurul lor adăpost sunt bordeie, pe jumătate supt pământ, ale căror acoperișuri sunt făcute din brazde, așa încât la o distanță mică abia de le poți deosebi. Aici în tovărășia dulăilor lor, ei petrec lungile luni de vară, până ce frigul toamnei îi trimite pe dânșii și turmele lor înapoi la câmp.

Sunt fãpturi cu aspre cãutãturi acești ciobani, aproape tot așã de nepieptãnați ca și dulãii lor. Singurãtatea pare sã li fi pãtruns în ochi, care te privesc fãrã simpatie, ca și cum ei ar fi pierdut obiceiul de a-i opri asupra feței oamenilor.

Grea primejdie pentru drumeți acești dulãii sãlbateci, și adesea stãpânii lor se uitã la nãvala ce dau nenorocitului intrus, fãrã sã miște un deget întru apãrarea lui.

De sigur cã adesea un suflet de preț se poate gãsi între acești strãjieri ai muntelui înnalt. El va povesti atunci lucruri vrednice de auzit, cãci natura va fi fost învãțătoarea lui, glasurile sãlbãtãciunilor vor fi intrat în inima lui.»

În deobște se simte într'o țarã de oameni suferitori și buni, cu iertãtoare suflete deschise :

«M'am purtat printre cei mai umili. Am intrat în cãsutele lor, li-am pus întrebãri, am prins în brațele mele pe pruncii lor.

Li-am vorbit limba cu stângãcie, fãrã multe greșeli, dar, de și strãinã, nicãiri, între țerani, n'am întãmpinat neîncredere ori bãnuialã. Erau bucuroși sã-mi vorbeascã, bucuroși sã mã lase sã intru în cãsutele lor și în deosebi sã-mi povesteascã de nãcazurile lor. Totdeauna de nãcazurile lor au sã pomeneascã cei sãrmani, dar aceștia o fãceau cu o demnitate deosebitã, vorbind de moarte și de sãrãcie cu o resignare stoicã, numãrând mormintele copiilor lor așã cum altcineva ar numãra pomii sãdiți în jurul casei.

Sãraci sunt, neștiutori sunt țeranii aceștia. Pãrãsiți sunt și plini de eresuri, dar este o mare noblețã în rasa lor. Sunt cumpãtați la mãncare și mulțãmiți cu puțin, puține sunt nevoile lor, dorințele lor sunt mãrgenite; dar *un* vis mare îl hrãnește cu dragoste fiecare din ei în inima sa: el dorește sã fie stãpân de pãmânt, sã aibã în sama lui ogorul pe care-l lucreazã; dorește sã-l poatã numi al sãu. Aceasta

mi-a spus-o fiecare și ei toți; era cântecul veșnic al tuturor cuvintelor lor.»

Ceia ce în viața poporului nostru o impresionează mai mult sunt rosturile, în care află misticism și adaugă dela sine bănuiala unor taine sufletești și mai mari, ale Bisericii răsăritene, cu mănăstirile ei străine de munca orânduită ca și, de un timp, și de cărturăria după program, cu serbătorile ei pompoase, cu datinile duioase, pe care veacurile le-au transmis altor veacuri. Aici se simte și moștenirea după mamă a coborîtoarei țării ortodocși «Împărați încununați de Dumnezeu», ca aceia din Bizanț, și sufletul de artistă pe care toate aceste lucruri strălucitoare, toate aceste arhaice rugăciuni, toată această isolare de lumea încunjurătoare o impresionează.

Astfel vom avea, descrisă de un suflet deosebit de înțelegător, mănăstirea de călugări bătrâni, uscați și înodați ca rădăcinile copacilor seculari:

«Îmi aduc aminte de o mănăstioară cuibărită la picioarele unui munte amenințător, încunjurată de păduri de brad, întunecoase și tainice. Drumul într'acolo era întortochiat, pietros, greu de făcut, dar locul el însuși era un mic raiu de liniște, încunjurat de livezi, verde și odihnitor ca un vis de pace.

Ciudați călugări bătrâni îl locuiau: pustnici tăcuți îngropați departe de lume, stafii de umbră, aproape siniștri în răzlețirea lor, cu ochii lor cari au luat căutătura locuitorilor de păduri, nedepriși să se mai uite în ochii oamenilor.

Fără zgomot ei mă urmau oriunde mergeam, cu capetele plecate, dar urmărindu-mă cu privirea de supt sprincenele stufoase, mânilor fiindu-li ascunse în largile mâneci ce atârnavă: pare că umbre întunecate îmi pândiau fiecă pas.

M'am întors de am privit în fețele lor obscure: cât de departe păreau a fi! Cine erau ei? Care li era povestea? Care fusese copilăria lor, speranțele lor, iubirile lor? În cea

mai mare parte, cred eu, erau numai ființi umile, ignorante, fără ideale mai vaste, fără visiuni îndepărtate de mai înnalte lucruri. Unii erau așa de bătrâni, așa de gârbovi, încât nu-și mai puteau ridica frunțile să privească sus spre cer; bărbile lor lungi, sure, luaseră înfățișarea mușchilor ce cresc pe copacii căzuți.»

Mai ales o va mișca răzletirea în singurătăți albe, înflorite, a femeilor care și-au părăsit, adesea după mari dureri, rostul firesc între ai lor:

«Toate celelalte maice se îngrămădiau după noi ca un stol de păsări cu penele negre, vălurile lor întunecate plutind în vânt, iar clopotele sunând într'una, în zvon de bucurie.

În lăcașul umbrit făcliile aprinse erau ca roiuri de muști luminoase într'o pădure întunecată. Călugărițele se așezară de-a lungul zidurilor, veșmintele lor negre făcându-se una cu umbra, așa încât numai fețele reieșiau, făcute și mai eterate prin tremurătoarea lumină a candeliei.

Cântau, — bucuros aș spune că era frumos cântecul lor, însă n'ar fi tocmai adevărat. Nu ca în Rusia; cântarea în bisericile românești e departe de a fi melodioasă: ele bâzâiau pe nas cântări trăgănate, adesea repetate, de loc armonioase și care nu par să aibă cuvânt de-a ajunge vre-odată la capăt.

Dar, oarecum, în seara aceea, în pierduta mănăstire de munte, departe de casele oamenilor, acolo, în paraclisul cu tavanul jos, printre aceste figuri îmbrăcate 'n doliu, ale căror fețe severe erau îngerești în mistica lumină, sunetele stranii care se ridicau spre boltă nu erau ne la locul lor. Era ceva bătrânesc în ele, ceva arhaic, primitiv, în legătură cu zugrăvelile și icoanele oarecum barbare, ceva care părea că a rătăcit, venind din vremi trecute, până în lumea mai zbuciumată de astăzi...»

Bisericile în ruine o vor chema la dânsese prin farmecul cu totul particular al zidurilor rupte, al zugrăvelilor șterse de ploi, al mirezmei de sfințenie care totuși plutește, până la ultima rostogolire de piatră, asupra cuprinsului lor odată sfințit. Le va căuta cu sârguință, le va descoperi cu bucurie, și niciodată nu le va uita. Cu vremea nu va mai fi un singur lăcaș de frumuseță pe care să nu-l cunoască tot așa de bine, mai bine chiar, ca impresie de total, dar și ca deslușire a amănuntelor ce se presintă numai ochiului inteligent iubitor, decât cel mai învățat dintre cercetători:

«Am văzut o biserică în mijlocul unui câmp de porumb. Coperișul căzuse înlăuntru, pereții erau crăpați, pe alocurea căzând în ruină; înaltă, floarea soarelui se iția la fereștile-i fără cercevele și păsările-și făcuse cuiburile între grinzile boltilor ei dărâmate. Era de plâns, cu adevărat, să privești așa o desolare; dar niciodată n'am văzut o mai magică priveliște.

Pereții erau încă acoperiți cu fresce, colorile fiind aproape nevătămate, catapeteasma bogat săpată arăta încă semne de auritură; abia erau stricate multele-i chipuri de sfinți. Zdravenii stâlpi cari despărțiau o parte de alta stăteau tari și neatinși, afară numai că pe alocuri învelișul lor de tenucială căzuse.

Unic în adevăr era farmecul acestei ruine. Albastra boltă de de-asupra-i era coperiș, și solemni sfinți se uitau de sus de pe ziduri ca și cum ei ar fi întrebat de ce nu s'a ridicat vre-o mână prietenoasă ca să ocrotească frageda lor frumuseță, de vifor și ploaie.

Nu știu de ce o comoară ca aceasta a fost lăsată să cadă în bucăți, — poate că nu e vreme să se caute de vechi ruine într'o țară unde așa de mult e de făcut! În adevăr, biserica era de o rară putere de fascinație, expusă astfel luminii zilei, dar supărător era gândul că, de nu va fi răpăde acoperit, drăguțele fresce vor cădea cu totul.

Era un chip al Maicii Domnului care în deosebi mi-a atras atenția; se uita la mine din fondul ei de aur cu ochi mari, patetici. Pe genunchii ei stătea Pruncul Iisus, țăpăn ridicat, cu o mână întinsă spre binecuvântare; copilul era slăbuț, cu o ciudată față palidă și ochii cu mult prea mari pentru această față.

Nu mă puteam smulge din acest loc de închinare părăsit: iarăși și iarăși o cercetam de jur împrejur, sorbind în sufletul meu icoana ei.

La urmă am lăsat-o, dar de multe ori m'am întors ca să prind o ultimă priveliște.

Floarea soarelui stătea în grupe înalte, cu capetele plecate spre biserică de parcă voia să se uite înăuntru; un zbor de porumbei albi ca zăpada se rotia în juru-i, aripile lor fără pată scânteind în lumină. Aceasta am văzut-o la urmă; zidurile ruinate și, plutind asupra lor, acești porumbei albi ca zăpada.»

De și religia ei a rămas anglicanismul, căruia nu-i lipsesc însă atâtea din pompele catolice, Maria a României, mama unor copii ortodocși și îndatorită a lua parte la liturghiile Răsăritului, de care maica Sa nu s'a despărțit niciodată, are admirația unei fanatice a frumosului pentru tot ceia ce în practicile orientale e în stare să atingă prin splendoarea sau prin poesia sa un suflet ales. Iată cum I se înfățișează Vinerea Mare la sate, cu alergarea luminițelor prin cimitirele negre cărora pare că li dă o fugare, trecătoare viață.

«Cu adevărat o frumoasă priveliște.

Din fiecare fereastră de biserică lumina se revarsă, pe când triste cântece plutesc către cei ce așteaptă dincolo de ziduri. În fruntea lăcașului sfânt sute de mici flăcări bătute de vânt, care luminează fețele celor ce, în extas, ascultă sunetele slujbei ce se săvârșește înăuntru.

Datina cere ca în nopțile de Vinerea Mare flori să fie

aduse de închinători, flori care se așează cu evlavie pe o icoană brodată a lui Hristos răstignitul, ce stă pe o masă în mijlocul bisericii.

Fiecare credincios aduce ce poate: un mănunchiu de verdeață, o ramură de flori, o mână de zambile făcând noaptea dulce de mireazma lor, sau numai câteva simple viorele strânse la marginea drumului, cei d'întâiu dragi soli ai primăverii.

Când slujba s'a sfârșit, în lungi șiruri închinătorii se întorc pe acasă, fiecare și toți laolaltă ferindu-și cu grijă făcliile, pentru că e cu noroc să le aducă aprinse înapoi acasă.

Nu mai strălucește acum lumină din fereștile bisericii; totul e cufundat în întunec, biserica însăși se desface ca o uriașă massă de umbră de-asupra bolții.

Dar cimitirul de alături e o grădină de lumini! Au căzut oare toate stelele din ceruri ca să mângâie pe cei ce zac supt brazdă? Ori sunt numai luminițele care ard vitejește, ard neconținut pentru cei morți?...

În timpul când viața oficială își urma desfășurarea ei monotonă, când soțul princiar era reținut de îndeplinirea datoriilor lui militare, nimeni nu știa ce comoară de cunoștinți asupra țării, de informații precise asupra oamenilor, de energie gata să se reverse pentru binele țării, de hotărâri pe care nimeni nu le va putea opri în loc se aduna în sufletul, care părea numai bucurie de a trăi, veselie și glumă, al princesei a cărei frumusețe blondă era, de câte ori apărea ori trecea numai în pripă, obiectul de admirație a unui popor întreg, care nu se gândia că daruri spirituale mai mari o vor veșnici în recunoștința neamului.

Și, cu toată necunoștința unei bogate și originale literaturi, ale cărei cântece populare totuși începuse ale traduce în 1915, ea găcia din tot ce trecea înaintea ochilor ei esența poesiei și mai ales a poveștii noastre. Dacă, în ce a scris pe pământul nostru: narațiuni romantice, cărți pentru copii, scene, gândul de acasă biruie tot-

deauna, nu lipsesc amănunte în care ne găsim parcă în lumea basmelor noastre cu Feți-Frumoși, cai năzdrăvani și Împărați verzi și roșii.

Odată, în odaia de lucru dela Cotroceni, între icoane vechi și candelile de argint, Princesa Moștenitoare vorbea astfel : „Am venit la d-voastră așa de tânără, încât m'am înrădăcinat aici dela început. Sunt a voastră, a cerului și a pământului acestei țări“. Iar, altă dată, cercetând o expoziție de artă istorică, Regina, arătând către copacii bătrâni dela Hurezi, însemna locul ales pentru a se odihni de veci, în umbra lor care-i aduce aminte de bătrânul parc al copilăriei Sale.

Și putința de a prinde și reproduce perfect lucrurile noi ale acestui strălucitor Răsărit trece până la divinația locurilor nevăzute încă. Astfel când, într'o legendă scrisă la Iași, înfățișează Muntele Sfânt al Atosului, cu mănăstirile străvechi prinse pe stâncă în mijlocul singuratecilor chiparoși negri și a dumbrăvilor de măslini argintii.

Evenimentele acestei vieți, împiedecată, mult timp, de a da țării prinosul unor puteri superioare și neîndreptată către scopurile care așteptau o inițiativă așa de puțin obișnuită, au fost numai nașterile copiilor, toți de o deosebită frumuseță, pe cari Princesa-i dăruie Dinastiei: cel mare Carol (n. 3 Octombrie 1893) pe care din leagăn l-a iubit poporul românesc, crezând că asupra lui numai se va revărsa binecuvântarea unirii naționale mult visate, Elisaveta (n. 19 Novembre 1894), care a făcut țării o singură durere, aceea a plecării Sale pentru altă misiune, la un popor prieten, Mărioara (n. 27 Decembrie 1899), căreia natura noastră i-a dat ceva din buna veselie a acestui popor, Nicolae (n. 5 August 1903), un adevărat Român, isteț și neastâmpărat, dar până i se cere să dovedească și însușirile cu care se laudă oamenii serioși, Ileana (n. 23 Decembrie 1908) numită după fermecătoarea zână a cântecului românesc și, în sfârșit, Mircea (n. 21 Decembrie 1912), merit să rămână numai în inima îndurerăților părinți, cărora li va fi smuls în clipa cea mai îngrijorată din viața lor.

Afară de o mai îndelungată petrecere la Coburg, unde i s'a născut copila Maria, numai la rare prilejuri. Principesa Moștenitoare a putut părăsi țara. Astfel la 1895, când vărul ei, Nicolae al II-lea,

se încoronă cu o splendoare arhaică în Moscova, unde peste vre-o douăzeci de ani steagurile roșii ale comunismului sângeros erau să fluture asupra Cremlinului. În amintirile sale din timpul războiului, Regina va da o impresionantă priveliște a acestor solemnități de o bizantină și ieratică măreție:

«L-am văzut pe Nicolae al II-lea la încoronarea ca Țar, momentul celei mai strălucite glorie pentru el, când era ridicat la cea mai înaltă putere pământească, în clipa când a stat în fața poporului său, ca simbol întrupat a tot ceea ce Țarul însemna în zilele acelea ale mării Împărății. O serie de tablouri mărețe, fantastice, îmi răsar în minte când mă gândesc la zilele acelea ale încoronării. Spectacolul cel mai pompos al puterii pământești, transmis din generație în generație cu un accent de misticism totdeauna nedespărțit de toate lucrurile rusești. Figura Țarului și a tinerei, frumoasei Împărătese apar în relief ca niște zeități. Cât de bine îi văd pe amândoi! E intrarea lor solemnă în Moscova, în cetatea aceasta legendară, unde Țarii au fost încoronați în toate timpurile și unde mâne simbolul mistic al puterii va fi pus pe capetele lor cu multe rugi și mare pompă.

Pe un cal mare, alb, vine călare Nicolae, căpetenia întregii procesiuni. Nu-i îmbrăcat în veșminte pompoase, ci poartă simpla uniformă verde-închis cu care s'au deprins toți să-l vadă. Pe cap are căciulă rotundă de astrahan, caracteristică armatei rusești. Pe piept cordonul lat, albastru deschis, al Ordinului Sf. Andrei, și două sau trei stele sclipesc de pietre prețioase. Nu-i nimic măreț în haina lui și nimic impunător în mersul lui; aceiași ochi visători, aceleași buze care spun numai vorbe bune.

În liniștea lui demnă este conștiința despre ceea ce reprezintă în momentul acesta solemn, despre grelele datorii care-l așteaptă în calea vieții...

Salută neîntrerupt, și un dulce zâmbet îi flutură pe buze.

Două carăte de aur vin în urma lui la o mică distanță, vehicule fantastice ca acele zugrăvite în cărțile de povești pentru copii.

În cea d'întâiu este mama Țarului, în a doua soția lui.

Pe trăsura închisă a Împărătesei-mame strălucește o mare coroană ca semn că ea a avut coroana în fața poporului său, că ea a fost aceia care a domnit până acum. Pe cap poartă o tiară fantastic de măreață, gâtul și sinul sunt pline de juvaieruri sclipitoare, hainele și mantia sunt prinse în aur strălucitor. Încă populară, privește cu semeție, se apleacă la dreapta și la stânga cu farmecul acela pe care-l împărtășește cu sora ei, Regina Alexandra, iubită de Anglia.

A doua trăsură nu are coroană, și viitoarea Împărăteasă, cu toată îmbrăcămintea pompoasă nu poartă coroana pe cap, căci numai după săvârșirea slujbei va intra în drepturile ei. Împărăteasa-mamă are încă pasul întâiu și cu el toate drepturile coroanei.

Femeia aceasta tânără, din trăsura fără coroană, este cu totul alta...

Mult mai frumoasă decât a fost vre-odată Împărăteasa bătrână, pe buzele ei nu se vede niciun zâmbet, ci mai curând o severitate a durerii.

Pentru cineva atât de tânăr linia gurii e trasă cu multă asprime. În ochii hotărâți nu e nicio bucurie, ci mai degrabă o neîncredere cercetătoare, ca și cum ar fi întâmpinat viața mai mult ca un dușman decât ca un prieten. E foarte atentă la solemnitatea momentului, la toate câte reprezintă. Toate însă par că trezesc în ea mai mult teamă decât bucurie.

E frumoasă, tânără și hotărâtă, însă ceva pare că-i lipsește, tocmai în zilele acestea când un drum glorios i se deschide înainte. Este oare o lipsă de încredere în poporul ei? Lipsa acelei iubiri, acelei simpatii intuitive care poate să lege pe cel de sus cu cel de jos, oricât de mare ar fi depărțarea dintre ei? Nu pot să spun, însă, cu toată frumuseța,

cu toată tinereța, cu toată conștiința solemnă a viitoarelor ei datorii, e ceva care lipsește: o scânteie, o flacără care să încălzească...

Trăsura de aur trece, capete descoperite salută fruntea aceasta neîncoronată; ea se apleacă adânc ca răspuns la omagiul care i se oferă, însă niciun zimbet nu plutește pe buzele ei, nu privește în fața nimănui, ci drept înainte ca un paznic gelos al visiunilor ei.

O zi mai târziu, și Nicolae cu frumoasa lui tovarășă sunt încoronați în vechea catedrală a Kremlinului și devin Suveranii miruiți ai celei mai mari Împărății de pe lume.

O ceremonie lungă, nesfârșit de lungă, însă de o frumuseță ca în povești, într'un oraș legendar, atât de pompoasă, încât pare aproape nereală. Te minunezi dacă nu te-ai întors la zilele vechilor Scripturi! Biserica este înaltă, boltită și întunecoasă; zidurile sunt aurite, cu frescuri arhaice. Templul pare plin cu o pulbere de aur: totul e misterios, în așteptarea solemnă aripi uriașe parcă fâlfâie încet, undeva, în umbră.

Toți ochii sunt ațintiți la cei doi de cari va fi legată soarta aceștei uriașe țări.

Chipul Țarului e palid: coroana strămoșilor pare că-l zdrobește, mantia de aur pare prea grea pentru umerii lui: fără să vrei te gândești la statura gigantică a celor d'inaintea lui; numai în ochi poartă lumina mistică.

Ea, este mai înaltă, pare că poartă mai ușor povara insigniilor imperiale, însă obrajii ei sunt roșii, ochii aprinși, buzele formează o linie dreaptă; nu e nicio gingășie în expresia ei. Tocmai aici, în catedrala aceasta de aur, în ceasul ei de înălțare, pare că înfruntă un dușman necunoscut și nevăzut, care se furișează spre ea din întunec.

Ceremonia s'a sfârșit, părechea încoronată pășește afară din templul întunecat, pășește în lumina vie a soarelui de primăvară. Urmați de preoți și de cei mai înalți sfetnici, ei

urcă încet pe covorul roșu de pe scara de piatră care duce la terasa largă de unde pot privi mulțimea imensă venită să-i aclame. Mantiile lor grele sunt purtate de paji îmbrăcați în purpură și în argint.

Ajungând pe terasă, se întorc cu fața la supușii lor. De sus, soarele se revarsă asupra lor, făcând nestimatele să sclipească și să scânteie în mii de culori, pe când de jos aclamații nesfârșite se ridică până la ei, ca un tunet surd, din miile de voci ale mulțimii.

Stăpânită de emoție, întreaga mulțime cade în genunchi, privind la cele două capete încoronate care sunt văzute numai odată în viață.

Cerul este albastru, albastrul primăverii timpurii; lumea întreagă pare că zâmbește fapturilor care au fost sortite să fie cârmuitorii unui popor de lumină...

Apoi îi văd șezând în măreție singuratecă, la masa acoperită cu potire și cupe de aur, o colecție fără preț, comori aduse din multe țări, de multe veacuri, ca daruri.

Înainte de încoronare au postit mai multe zile într'o mănăstire de la marginea orașului ca să se facă vrednici de marea slujbă ca împărați. În ziua aceasta ei trebuie să poarte singuri povara măreției, și nimeni nu are dreptul să șadă la aceeași masă unde vor fi serviți de purtătorii celor mai mari nume...

Masa este întinsă într'o cameră cu zidurile de aur, o minune bizantină. Coloane puternice sprijină bolta, sfinți bătrâni privesc reci la gloria trecătoare a acestor două înălțimi care au venit să tulbure pentru un ceas liniștea templului păzit de ei.

Pe o fereastră tăiată în bătrânele ziduri, câțiva au dreptul să privească pe Suverani la prânzul lor singuratec....»

La 1901 suirea pe tronul Angliei a celui alt văr, Eduard al VII-lea, fu prilejul unei noi călătorii, care, încoronarea fiind amânată, se prelungi.

Viața activă, de mult dorită, începe în 1913, când împrejurările din Balcani siliră România la o intervenție menită numai să împiedece instalarea unei hegemonii, periculoase pentru vecini, a Bulgariei și când, regele Carol fiind împiedecat de vârstă și de boală să conducă operațiile, comanda supremă fu încredințată Principelui Moștenitor. În văile Bulgariei armata păcii echitabile și a dreptului echilibru balcanic se contaminează de holeră, care făcu mii de victime în rândurile ei.

Atunci întâia oară Principesa Maria putu să dovedească, împreună cu cea mai duiosă milă de oameni, o energie de fier, un spirit practic și un talent de organizație deosebit, dar mai ales un superb curaj față de amenințările morții, care aici se înfățișa într'una din formele ei cele mai hâde. Aceste însușiri, pe care mulți nu I le cunoșteau, și nu I le cunoșteau în de ajuns nici cei cari-I stătuseră mai de aproape I-au câștigat dintr'odată inima unui întreg popor, a cărui mișcată admirație o avea de mult.

Vom reproduce întregi paginile în care, după câțiva ani, Regina-și amintește zilele trecute la căpătâiul soldaților pe cari, dacă nu totdeauna i-a putut scăpa de moarte, i-a făcut măcar să închidă ochii cu mângâierea că un suflet milos a simțit chinurile de care se stingeau, și că acel suflet era al viitoarei Doamne a țării lor :

«Da, am fost cu ostașii miei, când o crudă încercare a înduplecat vigoarea lor, energia lor și speranțele lor. Am fost cu ei când erau strânși laolaltă, ca o turmă, într'un lagăr, unde holera-și făcea de cap, smulgând viețile lor tinere așa cum o furtună smulge puternicii stejari.

Am împărțit cu ei aceste zile de surgun, când ei erau despărțiți de oamenii ceilalți ca printr'o dungă de foc pe care puțini cutezau s'o treacă. Am mers la ei pentru că mulți se feriau de dâșii, am mers la ei pentru că mulți se temeau....

Erau închiși, ca niște prizonieri, ca să nu poată întinde o molimă fatală țerii celeilalte.

Înțelegând groaza numelui de holeră și pentru inimile cele mai viteze, dându-mi samă de miseria, de singurătatea, de chinul și suferința ostașilor miei și de cât de puțini erau aceia cari să voiască a rămânea cu dânșii, m'am crezut datoare să fiu eu aceia care să rămân, și am simțit că acuma sosise vremea să li dovedesc iubirea mea, să-mi chem un curaj care știam bine că nu-mi va lipsi niciodată când ceasul primejdiei va fi bătut.

Frică mie? O, nu, nu! Nu-mi era frică, și de aceia-mi era mai ușor decât cum li se părea altora în ce-i privește, dar, fiind sănătoasă și plină de viață, deprinsă cu lucruri frumoase și curate în jurul meu, carnea și sângele mi se cutremurau instinctiv la gândul că trebuie să întru în atingere așa de groaznică și să văd lucruri așa de triste la privire.

Oarecare ajutor am putut să li aduc, pentru că până la venirea mea lipsia. Nimeni nu fusese pregătit pentru acest crud biciu al lui Dumnezeu pe care ostașii miei îl aduseseră cu ei din țara dușmană. Totul se ținuse gata pentru răni și accidente, dar, dacă lumea-și aduce aminte Românii noștri n'au întâlnit la 1913 o împotrivire înarmată, ci au fost atacați de spectrala boală care dădea jos omul în câteva ceasuri, băgând groaza în rânduri și oroare între cei cari trebuiau să li poarte grija. Molima s'a întins cu o așa de înspăimântătoare iuțeală, încât mulți, prinși de panică, fugiseră.

Am strâns lângă mine medici și surori de caritate; cum era firesc, prezența mea acolo unde infecția era mai puternică mi-a dat încredere și a dovedit că primejdia nu putea să fie așa de mare. Îndată am fost încunjurată de inimi credincioase, gata de orice jertfă, și lupta ce am purtat a fost o luptă bună, de și piedecile împotriva noastră erau mari.

Mă așezasem într'o tabără lângă Dunăre, pe calea ce trebuia s'o ieie oastea mea întorcându-se din țara dușmană.

Era numai un câmp gol, unde se ridicaseră lungi bărăci de lemn, fără niciun confort, una lângă alta.

Întunecate erau acele colibi de lemn, joase și pustii, clădite pe pământul gol, cu o cărărușă ca un șanț la mijloc, și, cum ploua din bielșug, cărărușele se făceau noroiu, și de pe asprele coperișuri de lemn apa curgea în pâraie, udând paiele pe care ostașii mei erau întinși. Unul lângă altul stăteau murind vitejii miei ostași tineri, cari așa de veseli se duseseră, cu speranță în inimile lor.

La început orișice lipsia, și ploua înlăuntru din toate părțile. Dar în curând avură paturi și cearșafuri și medici din destul, și câteva devotate surori de caritate, care pas cu pas se luptau cu boala crudă, care stăteau în umilă jertfire zi și noapte lângă paturile celor în suferință.

Între alții, câțiva medici indieni își oferiseră mărinimos ajutorul. Veniseră din Turcia, unde făcuseră, și acolo, ispravă bună. Deprinși cu o astfel de epidemie, asistența lor era foarte prețioasă, pentru că mulți puteau fi salvați dacă li se dădea odată o îngrijire necontenită și neobosită. Așa de răpede e cursul acestei boli, încât e esențial s'o combați chiar la cel d'întăiu semn al ei. Acești medici indieni au rămas cu noi cât timp am avut nevoie de dânșii, și ni aducem aminte recunoscători de ajutorul ce ni-au dat cu neobosită energie până ce am biruit. Afară de aceasta era pentru mine în deosebi mișcător să pot vorbi englezește într'un loc așa de neașteptat!

Soțul meu, care avea comanda asupra tuturor trupelor, venia zilnic să inspecteze ce făceam noi. Prezența lui ni-a fost o mare încurajare, și toți bolnavii noștri salutau sosirea lui ca un semn că nu s'a lăsat la o parte nimic din ce putea să li fie de folos. Și fiul meu era cu mine, fiul meu cel mai mare; el mi-a fost mâna dreaptă, tovarășul de muncă, energia lui tânără întrând în acțiune unde zimbetele mele nu ajungeau.

Multe zile am rămas în mijlocul soldaților miei, și Dumnezeu mi-a îngăduit să pot fi de vre-un ajutor; zile

de strașnică trudă, zile de întunec, când ce vedeam erau lucruri pe care niciodată nu voiu mai putea să le uit.

În vremea aceasta m'am apropiat foarte mult de inimile ostașilor miei. Ei știau că nu m'am ferit de ei când mulți se temeau; ei știau că am rămas cu ei așa încât să nu se simtă părăsiți, să nu fie tratați ca niște lepădături, când așa de crudă li-a fost partea.

Pe deplin fui în stare atunci să li dovedesc că străina nu mai era străină ci, cu toată inima și sufletul întreg, dintre ai lor una!

O, bieții miei ostași tineri! I-am văzut cu umflatele fețe vinete, cu ochii căzuți în cap, sângerăți, spectrali; i-am văzut în spasme groaznice, când orice ajutor omenesc li lipsia; i-am văzut țapeni și muți când își sfârșiseră ultima luptă. Am stat lângă paturile chinului lor, rugându-mă tăcut pentru umilele lor vieți fragede. Cele d'întâiu zimbete ale lor eu le-am cules, când după zile de tortură, ei se strecurau iarăși pe încetul spre viață.

Nici în mormintele lor ei nu se puteau simți, astfel, uitați. Am îngenunchiat lângă ele, acolo unde ar fi îngenunchiat mamele lor, soțiile, copiii lor, și pe fiecare moviliță pustie am sămănat flori de mireasmă, ca și florile ce cresc în jurul caselor pe care nu le vor mai vedea. Noi n'am vrut să lăsăm ca ei să fie aruncați în groapa comună, ci am voit ca fiecare din tinerele lor trupuri să fie însemnat cu crucea lui.

Zilnic cercetam de jur împrejur colibile mele odată, de două, de trei ori, cum cerea nevoia.

Une ori soarele ardea de nesuferit de-asupra capetelor noastre, prefăcând adăposturile de lemn în sobe încălzite peste măsură, din care ieșiau desgustătoare duhori de boală, amestecate cu mirosul antisepticilor, în aburi pe cari cu greu puteai să-i înfrunți.

Dar și mai rele au fost zilele de ploaie: pământul nostru românesc fiind bogat, tot lagărul s'a prefăcut într'un râu de

noroiu curgător. Prin coperișurile crăpate ale colibelor noastre picurau reci pârâiașe în paturile celor în suferință; până la genunchi înotam prin noroiu. În zilele acestea de depresiune trebuia să-mi îndoiesc silințele și zimbetele...

Simțiam lămurit cum cădea curajul fiecăruia odată cu căderea barometrului. Cu cât mai grea apărea sarcina noastră; cu cât mai imposibilă speranța; cu cât se făcea mai desperată lupta cu moartea! Căci cu adevărat cruda boală părea că turbă cu creșterea umezelii și murdăriei.

În zilele acestea aveam grijă să-mi fie mânilor de două ori mai pline, să fie florile ce aduceam cele mai frumoase ce puteam găsi. Mișcătoare era plăcerea betegilor miei și pentru cea mai umilă crenguță; fețele lor nenorocite se luminau ca prin minune, și cei ce erau prea slabi ca să-și ridice capetele își întindeau spre mine tremurătoarele degete, nerăbdători să primească și cel mai mic dar.

Li aduceam și lămâi și bomboane acrișoare, căci nestinsă li era setea, parcă foc li-ar fi ars în gâtlee. N'o să uit niciodată cum sugeau lămâiele acelea, întinzând mânilor ca să mai aibă!

Celor ce erau mai bine acuma ni era îngăduit a li da vin, și mare bucurie era când apăream în prag cu brațele pline de sticle, altele fiind aduse în urma mea de aceia cari cu credință mă întovărășiau în toate aceste drumuri. De sigur că eram binevenită, căci cu mânilor goale nu veniam niciodată.

Dar era una din aceste colibe unde zăceau gemând cei mai greu bolnavi dintre toți și căreia îi ziceam «gura iadului»: a intra între pereții ei de lemn era parcă ai fi pătruns în cuprinsul vre-unui vis grozav.

De fapt aici nu puteam face alta decât să stau cu mânilor încrucișate, ridicându-mi cugetul în fierbinte rugăciune către Dumnezeu!

Întunecate scene de miserie a noastră, muritorii, care și acum rătăcesc prin mintea mea, vedenii de moarte și de spectrală suferință, la care nici iubirea, nici știința n'ajută la nimic.»

Și între acei puțini cari nu s'au dat înapoi înaintea spectacolelor de iad ale supraumanei grozăvii, Ea va însemna cu deosebită recunoștință numele acelei maice catolice Pucci, care era să cadă zdrobită de osteneala milosteniilor și facerilor de bine în Iașul supremului refugiu, la 1918. Îndreptându-se către sufletul vechii și bune ajutoare, ea scrie atunci :

«Cea d'intâiu campanie a noastră, a ta și a mea, a fost în 1913, când ne-am sârguit să combatem epidemia de holeră care pustia crud rândurile armatei noastre la întoarcerea din țara dușmanului. Și atunci ai stat lângă mine, primind orice greutate, mișcându-te cu o desăvârșită seninătate în mijlocul celei mai ucigașe molime, luptându-ți lupta cea bună împotriva morții.

Încă de atunci cele două aripi ale vălului tău alb ca zăpada mă făceau să gândesc la aripile îngerilor cari zboară îcoace și 'ncolo între cele mai sinistre vedenii de nenorocire.

Nicio greutate nu ți-a împuținat focul de muncă, nicio vreme neprielnică nu ți-a răpit buna dispoziție; nici lipsa de confort, nici osteneala, nici privațiunile nu ți-au smuls un suspin; zimbetul nu ți-a pierit de pe buze: aveai vreme pentru oricine și pentru orice lucru; urechea ta prindea orice strigăt de suferință; mâna ta era pretutindeni unde se simția mai mult nevoia de ajutor.

Acele săptămâni petrecute laolaltă în mijlocul grozăviilor bolii care avea într'însa ceva dintr'un vis rău au făurit un nou inel în această legătură a celor cari înfruntă aceiași primejdie cu aceiași nezguduită hotărîre de a nu se da până nu câștigă bătălia. Acele săptămâni ne-au pregătit și pentru mai marea și mai îndelungata sfortare ce se aștepta de la noi în 1916 — 17, așa încât, când din nou încercările luptei ne-au chemat, de la sine ne-am găsit alături.»

Anul 1914 părea să fie unul de mulțămire și odihnă. Din tulburările de la 1913 țara ieșise cu un prestigiu deosebit, apărând, nu numai ca arbitra a Balcanilor, dar și ca păstrătoare, gata a-și impune voința printr'o forță militară bine organizată, a bunei rînduieli în aceste locuri unde beția desrobirii recente duce adese ori la repetarea în altă formă a înseși tiraniei abia înlăturate. În primăvară părechea moștenitoare a României făcu un drum la Țarscoe-Selo, Rusia fiind acuma, după atitudinea prietenească din ajun, aproape o aliată, oricare ar fi fost motivele părăsirii acelei politice de neconținută jignire care se urmase dela Petersburg față de noi îndată după războiul contra Turciei în care cele două armate se înfrățiseră. Regina va descrie astfel această nouă vizită în patria bine cunoscută ei însăși a mamei sale :

«Ni s'a făcut o recepție oficială și totuși călduroasă: eram încunjurați de toate onorurile, și totul se făcuse pentru ca șederea noastră să ni fie cât mai plăcută. Totuși în atmosfera palatului lor era ceva care împiedecă să te simți bine. În exterior era încă aceiași strălucitoare Curte de altă dată: aceleași santinele, aceiași ofițeri și aceiași curteni, însă toți păreau numai un paravan îndărătul căruia alții se mișcau, alte figuri întunecate și furișate, a căror influență nemărturisită nu avea nimic comun cu lumina zilei. Aveai impresia că ceva nevăzut și apăsător plutia ca o tainică putere, care ținea Curtea în stăpânire.

În ceasurile petrecute cu Maiestățile imperiale vorbiam despre cele mai firești subiecte. Împărăteasa se mai suptiase, fața ei părea mai austeră, buzele strânse formau o linie aspră și dreaptă; și acum, mai mult ca altă dată, părea că privește la toți cei ce nu erau în stare să priceapă superioritatea de nepătruns care făcuse din ea o ființă aparte.

Dincolo de aparența Curții, dincolo de liniștea exterioară și viața unită de familie se simția inspirația lui Rasputin!

Fetele erau vesele, simple, inimoase, râsul lor era sincer și

ochii lor priviau drept într'ai noștri. Moștenitorul tronului era un copil rău și răsfățat, căci părinții tremurau pentru zilele lui.

Țarul era tot omul liniștit și sfios pe care l-am cunoscut totdeauna, cu ochii căprii, visători și cu buzele blânde gata să spună numai cuvinte bune. O schimbare însă se petrecuse în el; părea că încetul cu încetul cade supt o influență hipnotică, împotriva căreia nu mai poate lupta. Visătorul care atât de mult timp trăise în el părea că a lăsat locul unei puteri întunecate, care căuta să pună stăpânire pe sufletul și trupul lui.

Stăpânitoarea Țarină păzia cu gelosie puterea pe care și-o asigurase; veghia cu ochii bănuitori pe oricine.»

Peste câteva luni urmă primirea la Constanța a Țarului, care părea că aduce, nu numai o garanție pentru ceia ce România câștigase, dar și o speranță pentru îndeplinirea apropiată a lucrurilor mari râvnite de veacuri. Principesa Maria avea dreptul să creadă că în această apropiere atât de promițătoare o parte este opera ei. S'O ascultăm vorbind de acele ceasuri în care s'a simțit fericită și mândră, nu numai pentru sine, dar în rândul întâiu pentru țara Ei :

«Ultima dată l-am văzut pe Țarul Nicolae la Constanța, într'o frumoasă zi de vară în anul 1914, când a venit cu mare pompă să viziteze țara noastră și pe bătrânul rege Carol.

A venit pe Marea Neagră, care în ziua aceia era de un albastru strălucitor. A venit pe yachtul lui măreț, înconjurat de vapoare de războiu, și poporul nostru l-a salutat cu veselie ca pe cel mare cârmuitor al celei mai mari Împărății din Europa. Și acest mare cârmuitor venise să câștige alianța micii noastre țări.

A fost primit cu mare onoare și cu multă bucurie.

Inima mea era plină de lumină în ziua aceia, și mă bucuram și eu mult.

Fiind din neamul meu, eram, firește, cea mai de aproape cu ei, și, pe casa lor plutitoare, despărțiți de influențele priemjdioase care pătrunseseră în palatele lor, păreau mai aproape de cum îi cunoscusem în tinereța mea: represin-tanți vrednici ai puternicei Case a Romanovilor.

În ziua aceea Împărăteasa Alexandra era oaspetele meu, ceia ce, firește, a modificat în mod simțitor situația noastră reciprocă: eu eram conducătoarea și până la un punct trebuia să se multămească cu ceia ce i se oferia. Fără îndoială o nuanță de condescendență era în toate vorbele și în toate gesturile ei, și în cele douăsprezece ceasuri cât a fost oaspe-tele nostru a făcut cele mai laudabile eforturi ca să se co-boare din înălțimile ei în mijlocul nostru.

În ziua aceea o lumină de serbătoare învăluisese albul nostru port de Mare. Soarele trimetea razele sale asupra tu-turor lucrurilor, raze vesele, și un mare simțimânt de bună-tate pentru toți oamenii îmi cuprinsese inima.

Eram fericită că Țarul venise să onoreze țara noastră, și știam că bătrânul Rege era vesel. El se uita la mine, și pri-cepeam că totul merge bine.

Și totul a mers cum trebuia. Ordinea a fost perfectă și recepția caldă și entusiastă. Ceremoniile n'au fost prea lungi.

Constanța era numai flori, și la capătul fiecărei străzi Marea scânteia albastră ca safirul.

Niciun incident n'a tulburat ziua aceea, și, când oaspeții noștri au plecat din port, au fost întovărășiți de strigătele entusiaste ale tuturor celor cari-i primiseră dimineața.

De sus privia cerul cu miile de stele, și Marea întunecată răsufila ca un uriaș adormit.

Am stat multă vreme și am privit cum se îndepărtă yachtul. O umbră încunjurată de alte umbre mișcătoare, așa a alunecat dela țărnițele noastre, a alunecat ca o iluzie dintr'o zi, ca o iluzie din viața mea.

Aceasta a fost ultima dată când l-am văzut pe Țarul Nicolae: în gând l-am mai văzut însă de multe ori.»

În aceste dispoziții vara lui 1914 apucă familia princiară: copiii sănătoși, crescuți mari, supt ochii iubitori ai poporului sensibil totdeauna pentru frumuseță și bunătate, țara sprijinită pe o armată care-și făcuse din nou dovezile, prietenii prețioase acolo unde până atunci fusese bănuiala și neșinerea în samă, licăriri de viitor care făgăduiau zile mari pentru acela care, după noua Domnie care se pregătia, putea să îndrăznească și mai mult pe calea idealului. Principesa căpătase prin donație un raiu de livadă la Copăceni și se gândia să-l prefacă după gustul pe care-l dovedise la Cotroceni, noul palat de lângă vechea mănăstire a lui Șerban-Vodă, unde nu bănuia că supt lespezile reci este un loc de odihnă pentru cel mai tânăr copil, bucuria zilelor luminoase de atunci.

«O veche casă tristă se înălța în mijlocul grădinii, una ce-mi părea stăpânită de ciudate amintiri care o umplu de întunerec. Când boierul acela bătrân a murit, el mi-a lăsat casa și grădina: îndemnat de gândul că-mi era drag de singurătatea ei, a vrut mai bine să fie a mea. Copii n'avea, și se temea că alții nu vor îndrăgi locul scump tinerețelor sale.

Astfel parcul cu frumoșii lui copaci vechi și cu cărările crescute cu iarbă al meu ajunse a fi cea d'întăiu bucătică de pământ pe care în numele meu însumi am stăpânit-o!

Un simț de mândrie-mi cuprinse sufletul, și cu el minunate vedenii de frumuseță. Văzuiu grădina prefăcându-se pe încetul într'un raiu de colori veșnic-schimbătoare. Fiecare anotimp cu floarea lui, așa de larg sădită, încât locuri întregi să fie numai flori.

Mi-ar fi plăcut să fi rătăcit prin câmpii roșii cu stânjinei de toate nuanțele, sămănați cu atâta bielșug că până și pe cărări s'ar fi întrecut a crește în strălucirea lor glorioasă. Cât despre trandafiri, erau să fie atâția, încât și-ar fi întins

crengile pline de flori până de-asupra apelor, tărcând maulurile cu pete largi de roșu.

Maci ca focul în mândre pâlcuri ar fi chemat ochiul de departe, și mai de vreme zarnacadele fără de număr ar fi acoperit marginea pădurii, dând închipuirea unei zăpezi târzii, pe când curpenii de aur ar fi umplut crângul cu o strălucire ca și cum pământul tot ar fi fost așternut cu lumină.

Cât despre casa cea veche, fațada ei era să fie schimbată într'o mai dulce simplitate, căci, de și părăsită într'o grădină năpustită de buruieni departe de vuietul lumii, căutase a-și da un aier de importanță pe care nu o avea cu adevărat. Aveam de gând să-i armonizez liniile, îndepărtând toate sforțările de falsă decorație, prefăcând-o într'o locuință simplă, albă, cinstită, așa cum în mai vechi veacuri era datina să clădească această țară. Joasă, largă și zdravănă, așa mi-o vedeam eu, plină de tihnă, urātu-i coperiș suptire fiind înlocuit cu altul de șindrilă, c ștreșinile larg întinse.

Plănuisem și tainice grădițe căptușite cu piatră și încunjurate de ziduri ca niște curți de mănăstire. Le și vedeam pline de flori în jurul adâncilor iazuri, reci și răcoritoare în căldurile de vară.»

Îndoitul asăsinat de la Belgrad, hotărîrea maghiaro-germană de a întrebuița a fost pretext pentru a impune lumii o hegemonie tiranică, revolta și turor acelor pe cari această acțiune-i amenința cu umilința, sfâșierea și nimicirea, puseră într'o clipă 'n foc lumea întreagă. Iar în fața României Sfinxul cu ochii de ghiață pune problema decisivă a ursitelor ei, care era și problema existenței și desvoltării neamului românesc însuși.

Față de obișnuința politică a regelui Carol, față de atâtea intrigi dibace, sprijinite și pe sacre relații de familie, față de atâtea lacome interese, de multul orientalism comod și de foarte răspândita lipsă a marelui curaj de a pune totul în joc pentru o idee care trebuie

realisată cu orice preț, sufletul tare al acestei nobile și mândre femei era o *necesitate națională*.

România nu putea merge alături de Centrali, cum i se cerea, i se cerșia, i se impunea cu amenințări, după ce i se propusese cu măguliri și făgăduieli. Pactul de pace n'o îndatoria la acest războiu nedrept. Italia însăși, mai veche aliată a Centralelor, o spusese limpede, ridicând revendicații naționale firești contra Monarhiei habsburgice. Toate speranțele Românilor subjugați din această Monarhie erau în cealaltă direcție, și întreaga opinie publică sănătoasă cerea ca de ele să se ție seamă în rândul întâiu. Brutalitatea cu care un plan politic cinic, nedrept se puneă în execuție răscolia ce e mai bun în sufletul unui popor de veche civilizație morală. *Principesa Moștenitoare avea cui să vorbească.*

Moartea subită a lui Carol I-iu o chema, în Septembrie, să împartă grijile și suferințele unui tron încunjurat de atâtea primejdii și disputat între așa de mari datorii. Pentru întâia oară în viața ei, cea ținută departe de ce se numește politică, avea cuvântul. Și-l avea hotărîtor, fiindcă era vorba de *dreptate* și de *omenie*, e ceia ce e mai nobil în cerințele morale ale umanității.

CAPITOLUL III

REGINA

Regina Maria ni-a spus Însăși prin ce dureros calvariu a trebuit să treacă Regele, rupând cu un trecut în care rămânea atâta din ființa Lui morală. În asemenea zile teribile, când voința Lui era solicitată în părți deosebite, amintindu-I-se și de unii și de ceilalți datorii pe care nu putea să nu le recunoască, dar între valoarea cărora avea neapărat să aleagă, Regele Ferdinand, «bunul Român» din cel d'întâiu ceas al Domniei Sale, avea nevoie de sprijinul cuiva care să lege de amintirea continuă a decisiunii inevitabile și acea cruțare care se ferește să atingă rana deschisă de împrejurări într'un suflet de o delicată simțire. Acesta a fost, doi ani de zile întregi, rostul unei Regine, care avea să combată, cu un respect ce nu s'a desmintit niciodată, și o voință care, cu alt temperament, nu era mai puțin puternică: a Reginei Elisabeta, păstrătoare a politicei soțului ei și represintanta plină de devotament a națiunii de care o lega, nu numai sângele, ci și întreaga-i activitate literară. Cât de greu a fost să se ție liber drumul drept pentru ceasul când s'ar putea în sfârșit porni pe dânsul, aceasta n'a spus-o încă și n'o poate spune Regina, dar va veni vremea când se vor ști amănuntele luptei tăcute din care a ieșit îndeplinirea idealului național al poporului românesc.

Iată însă o pagină de amintiri care dă impresia puternică a sentimentelor de care erau imperios stăpâniți și Regina și Acela pe lângă care ea îndeplinise cea mai dureros de gingașă misiune pe care o femeie o poate avea pe lângă soțul ei.

«Până nu închid acest capitol, vreau să vorbesc de o seară neuitată, seară de vară, chiar înainte de declarația războiului.

De și căldura era copleșitoare, Regele și cu mine rămăsesem în oraș, neputând părăsi Capitala noastră în clipa când nori de furtună se strângeau tot mai negri la hotarele noastre. Un sentiment greu de întunerec se întindea peste toate; inimile erau neliniștite; tulburi, sufletele. Și inima Regelui nu era cea mai puțin tulburată din toate.

Erau zile de așteptare în tremur de inimă. Știam bine că aripa războiului plutia acum în preajma țării noastre, și ca doi părinți cu grijă cătam spre zări, simțind că se apropie Ceasul Ursitei, că nimic nu mai poate opri acum furtuna care era să se sfarme asupra țerii noastre.

Fără odihnă erau nopțile Regelui: somnul fugia de dânsul, sufletu-i era sfâșiat de îndoială. — Era acesta oare momentul cel bun? Dacă trage sabia, va fi oare pentru binele țării? Cuvântul ce are să spuie, cuvânt care trebuia să taie toate legăturile lui cu ce i-a fost drag odată, cuvântul acesta va duce oare poporul lui la împlinirea Visului de Aur?

Aceasta era problema înaltă ca munții care-i păzia patul noaptea, sarcina grea ca lumea care-i apăsa pieptul și pe care avea s'o ducă, oriunde mergea, împreună cu dânsul...

Ca să facem zilele acestea de nelămurire chinuitoare mai puțin ucigașe, propuneam drumuri lungi spre seară, la ceasul când soarele se apleca spre Apus.

Amândoi aveam un dor ciudat să mergem departe în adâncul Țerii, să rătăcim pe căi multe, să atingem multe locuri, parcă ni-ar fi fost frică de a nu le mai vedea, — toate acele locuri pe care le descoperiserăm în fericitele zile ale tinereței noastre.

Ni amintiam aici de o biserică, dincolo de o ruină, de sătucene pe mal de ape, de șesuri ce unduiau până la țărmuri dunărene, de lungi drumuri fără capăt străbătând atâtea așezări, de umbroase colțuri, de pașnice lunci unde ciobanii își păziau turmele. Toate ni erau nesfârșit de scumpe, și îndoit de scumpe la ceasul când așa de aproape simțiam primejdia.

În sara aceia de care-mi aduc aminte căldura era apăsătoare, de te înăbușia aproape; nici-o suflare de vânt în aier. Praful ridicat de noi și de carăle ce întâlneau atârna ca un văl deasupra pământului; peisagiul întreg era acoperit astfel de ceață ca un pastel de pe care praful colorilor a căzut pe jumătate.

Era în văzduh ceva care găfăia, care se sbătea, în consonanță deplină cu neliniștea inimilor noastre, ce se simțiau apăsate de emoții prea amestecate ca să se poată rosti în cuvinte. Ne durea de marea dragoste pentru țară și de nesiguranța chinuitoare a lucrurilor ce erau să vie.

Țeranii își strângeau secerișul, carăle veniau cătră noi, unul după altul, prin praf, ca stafii răsărind dintr'un vis, unele pline până sus cu tremurătoare piramizi de paiu aurit, altele cu pătlăgele roșii ca focul, lucii și strălucind ca niște uriașe pietre scumpe. Copilași stăteau pe proțapul scârțiiitor, pocnind bucuroși din bice, pe când bărbați și femei mergeau alături, cu fețele pârlite de statornica trudă supt arsura soarelui. În șir fără de capăt veniau spre noi, răbdurii și pașnici, — icoană de bielșug și mulțămire.

Mașina noastră mânca o leghe după alta, și totuși nefârșit ni se întindea drumurile în lungimea lor prăfoasă. Părea că vânam vremea însăși. Nu vorbiam un cuvânt, dar ochii noștri sorbiau orice vedenie dragă, și sufletele noastre erau lacome de lucrurile ce am iubit. Înainte, tot înainte în amurgul de aur; înainte, tot înainte spre apusul soarelui..

Umbrele se făceau tot mai lungi; simțiam noaptea de vară tot mai aproape; niciodată praful nu apăsase mai des aierul nemișcat. Se rotogolia asupra pământului, atârna din ceruri ascunzând zarea; înfășura vite și pomi, apăsa plămâni, orbia ochii, înăbușia gâturile, de nu puteam răsufla. Dar înainte, tot înainte ca în delir grăbiam, tot înainte spre apusul soarelui.

Drum fantastic, drumul acela prin praful care avea în

sine ca apăsarea unui vis rău, de o potrivă cu prevestirea care ni chinuia sufletele.

De-odată prin ceața care făcea din lumea întregă o taină, soarele se vădi, mare și strașnic de aproape. Un bulz de foc uriaș, grozav și amenințător, ca o vedenie din visurile frigurilor.

Ne-am oprit o clipă, în alergarea noastră tot înainte, să privim roșia-i frumuseță fantastică, copleșiți de o așa de stranie priveliște, când iată că din praf un glas se ridică lângă noi: «Soare de războiu, soare de sânge, — semn de luptă».

Cine vorbise? Gândurile noastre singure? Ori glas de om?

Ne-am uitat prin valul prafului. Un țeran bătrân sta în preajma noastră, arătând soarele cu degetul lui care tremura: «Soare de războiu».

Și am simțit că bătrânul spusese tare însuși gândul ce era în noi...»

Cu încredere în normele superioare după care se îndreaptă, peste toate încercările trecătoare, viața națiunilor, începea Regina, în August 1916, lupta Ei contra durerii rănilor fizice ca și contra descurajării rănilor sufletești, odată cu deschiderea războiului României.

Când neizbânda provocată de copleșitoarea intervenție a Germaniei, care rupsese din Apus regimentele sale bavarese pentru a le arunca furioase asupra noului dușman, pe care se făcea a-l desprețui, căzu greu, strivitor adesea, asupra spiritelor slabe, care credeau că în viața unei națiuni se pot repeta primblările militare cu bogate succese diplomatice, Regina nu-și pierdu nicio clipă curajul. Gândul păcii separate, care în Septembrie a chinuit multe minți de oameni cu experiență, chiar și dintre aceia cărora de sigur nu li lipsia patriotismul, dar cari își vedeau prevederile întrecute de greutatea tot mai mari, îl răspinse Ea cu cea mai mare energie, sprijinită și pe părerea consilierilor militari francesi și englesi cari sosiseră în țară.

Palatul Regal era prefăcut de sus până jos în spital, și în fruntea infirmierelor, lucrând de fapt și la îndeplinirea serviciilor

socotite drept cele mai vulgare, dar pe care le înălța scopul suprem, se vedea Doamna țării și ficele Ei. Zilele de trudă și jertfă din 1913 se întorceau pentru Dânsa: ele trebuiau să ție mult mai mult de cum s'ar fi gândit și cel mai pesimist prețuitor al împrejurărilor. Numai din adâncul desperării era menit acest neam românesc să se ridice la culmile spre care râvnise, și zilnica împărtășire a Regelui și Reginei cu imensa durere a unei națiuni zdrobite puneă temelia morală a Dinastiei, o prefăcea dintr'un respectat factor constituțional într'un element esențial al vieții naționale înseși.

Dar loviturile soartei nu se opriră aici. Prețul răscumpărării trebuia să fie și mai mare pentru soții regali. Pe când bombele germane, urmărind adăpostul Reginei, cădeau asupra castelului dela Buftea al familiei Știrbei, într'o odaie a casei de țară se sbătea în chinurile morții cel mai mic și mai cu grijă iubit din copiii lor, Mircea. În ajunul plecării din București spre care se îndreptau, strângând cleștele de împresurare, armatele lui Falkenheyn și lui Mackensen, în bisericuța dela Cotroceni Regina stătea mută de durere în fața sicrișului ascuns în flori.

Cum a părăsit cuibul unei fericiri netulburate de ani îndelungați ni-o va povesti singură după această smulgere dureroasă, înfățișând scena neștiută de nimeni a despărțirii de acela pe care-l lăsa, micuț prizonier, în mânilor năvălitorilor.

«Era seară. Umbre pătrundeau în biserică, și cu ele am intrat și eu în sanctuarul unde grămezi de flori albe împărtășeau mirezme mirositoare. Acî, lângă mormântul așa de curând închis, mi-am smuls masca ce purtasem ziua întreagă și mi-am gemut durerea ființei plăpânde care zăcea supt lespezi... I-am mărturisit că plec, că mă duc și nu știu când mă voi întoarce... L-am rugat să mă ierte că-l părăsesc, să ierte pe mama lui că se duce cu ceilalți cinci și că-l lasă pe el, cel mai mic din toți, îl lasă singur, în voia celor cari grabnic vor lua în stăpânire locurile atât de scumpe nouă.

Cum plângeam acolo, în singurătatea desnădejdiei, mi se

părea că aud pasul armatelor care se apropiau și, înfiorându-mă, am înțeles că erau soldați de-ai noștri cari cu piepturile lor făceau zid în jurul căminului nostru amenințat. M'am gândit atunci la toți cei cari aveau să mai cadă, înainte ca dușmanul să poată trece acest prag sfânt, și cu jale mi-am dat sama că nu voiu mai fi lângă ei să li leg rănilor, să-i mângâi în suferință...»

Dar și în această sfâșiere de inimă ea vedea o nouă legătură față de țară, căreia pe căi de pribegie mergea să-i închine o nouă muncă:

«Nu e vreme de doliu în odăi închise, de plângeri leneșe, de odihnă. Propria-mi durere nu trebuie să mă despartă de durerea altora. Ea trebuie să fie un legământ nou între Țară și mine. Ea nu poate să mă ție departe de ei în clipa când au mai mare nevoie de mine. Țara mă chiamă, și, cu toată noaptea coborită ca un zăbranic în sufletul meu, trebuie încă odată să-mi port povara și să merg înainte.»

Și, din casa boierească a Comandamentului din Iași sufletul care e numai simțire se îndrepta duios spre locurile părăsite, cu frageda lor umbră ocrotitoare, și frasele stropite cu lacrimi pare că pipăie cele ce nu mai putea să le atingă aieva:

«Sunetele aceste din Cotroceni! Pe toate le știu, și, de aud acum de-odată ceva care samănă cu ele, îmi bate inima și lacrimi îmi răsar pe gene.

Primăvara și în vara timpurie nopțile răsunau de chie-marea trâmbițelor; le umplea și depărtatul lătrat al cânilor; iar de Paști auziam glasuri de fete cântând în cor «Hristos a înviat din morți». Și apoi de jos din oraș sunete de valsuri veniau plutind până la pașnica noastră grădină ca să amestece frivole note cu cântecul privighietorilor — ce se îngânau până adânc în noapte. Plin era văzduhul de mireazma

florilor. Dar astăzi toate aceste lucruri nu mai sunt, nu mai sunt așa!

Tot mai aud grăbitul pas al copiilor miei alergând spre mine prin cărările acoperite cu nisip, — cu mânilor pline de flori și pletele frumoase fluturând în vânt. Totdeauna, la orice vârstă, îmi alergau astfel înainte cu mânilor pline de flori, știind cât țin eu și la cea mai umilă dintre plante.

Îi văd cum vin unul după altul, și totdeauna era unul mai mititel ca să iea locul aceluia care crescuse... Anul trecut, micuțul Mircea... Și tot cu flori în mână veniau la mine.

Altele erau florile după vreme; întâiu timpuriile viorele, apoi ghiocelul, ori un suptirel toporaș alb; pe urmă vin curpenii de pădure, luminoși ca soarele, apoi lalelele și stânjineii, liliacul și trandafirii, până ce miezul verii îmi aducea crinii albi ca zăpada, cu străpungătoare mireasmă și mari aproape cât și copilul care-i aducea spre mine.

Dar astea s'a dus, s'au ca mai dus... Mircea zace în mormântul lui rece, și ostași cari nu sunt ostașii noștri stau de sentinelă la ușa casei noastre....»

Și fantasma străvezie a dorului călătoriă parcă din loc în loc, oriunde se trezise un gând, oriunde fusese o bătaie de inimă, oriunde se legase unul din miile de fire mărunte din care s'a fost tors iubirea ei nesfârșită pentru patria în care confundase întreaga ei ființă. Cu groază se opria, în marginea chiar a Copăcenilor, visați ca un senin adăpost înflorit, la câmpul de luptă, de ultima și desperata luptă pentru victoria mântuitoare, la Comana, unde în iarna târzie câinii își smulgeau rămășițele neîngropate ale ostașilor căzuți pentru cinstea neamului lor:

«Și ce rămâne acum din draga veche mânăstire? Au nimic oare bombele culturii ultima ei frumuseță, care ca un vis ce se pierde se ține numai pe jumătate de vremile noastre? Căzut-a foișorul pe stâlpi, cea mai scumpă podoabă

a zidirii, împreună cu atâtea altele care s'au prăbușit în acest războiu mai neîndurător ca toate? Cu sfâșiere de inimă mă întreb câți fii de mame care plâng au murit singuri și nemângâiați supt umbra zidurilor ei. A înroșit sângele lor apa care așa de pașnic oglindia fața rănită de vreme a lăcașului? Aceiași apă pe care în seara ceia de demult am văzut-o înroșită de ultima strălucire a soarelui, aceiași apă care părea ca un adaus al fantasiei unui pictor la o icoană de pace și tihnă...

Auzit-a, din mormântul său, Radu-Vodă Șerban glasul unor tunuri cum pe departe nu erau în zilele lui și și-a rupt el oare odihna? Sau poate singur în mijlocul haosului a zimit de un zimbet cuminte înaintea zgomotelor fără folos ale acestei lumi, el care a găsit dincolo de Marea Umbră un adevăr pe care nimeni din noi nu-l știe? Că doar o vedenie mai grozavă decât toate bombele năvălitorului n'o fi rupt și patul unde după atâtea rătăcirii Vodă a crezut în sfârșit să-și afle repausul!»

În Decembre Regina își opria durerea și-și ascundea lacrimile. Dar în negrăita miserie materială și morală ea vedea o datorie de împlinit și nu voia să știe decât de dânsa. Se gândia la un drum al ei în Rusia pentru a smulge Țarului plăpând, încunjurat și zăpăcit de intrigi care urmăreau desființarea, în înțelegere cu dușmanul, a Statului românesc, ajutorul așa de mult așteptat și care în clipele cele mai grele dăduse numai reci spectatori înarmați ai agoniei oștilor noastre. Altă dată visa de o prefacere fatală a vieții noastre interne pentru ca desastre ca acesta să nu mai poată fi niciodată. Cerea sfat, sprijin, colaborație de la toți aceia pe cari-i credea «curați la trup și suflet» și viteji neînfrânți ca dânsa. Pe un portret al ei în veșmânt de infirmieră ea scria, la 6/18 din această lună de profundă deprimare a celor mai mulți, «dorința ca țara noastră să se ridice întărită și purificată din desastru».

Străzile Iașilor se umpleau de rămășițele rănite, bolnave, înghețate, flămânde ale unei armate așa de mândre cu cinci luni în urmă. Nicio putere omenească nu răzbia să ajute pe deplin atâta suferință, să mângâie în adevăr atâta jale. Oriunde însă o voință neînduplecată putea să deie un îndemn către începutul, nespus de greu, al operei de refacere, Regina era acolo, cu ochi cari pare că n' ar fi plâns în nopți singuratece, căci zimbetul ca și cuvântul de încurajare făceau parte dintr'o strictă și severă datorie. Spitalele erau pline și supt paturi, și doctorii muriau de tifus exantematic, în nesfârșita desolare a tuturora, alături de bolnavii cărora nu li puteau fi de folos. Umbre se târau din loc în loc, căutând în zădar o privire de prieten. Iar, când soldații retragerii intrară în sate, aducând cu dânsii osânda pentru găzduitorii lor, pacea morții se întindea în curînd asupra unor așezări întregi din care nu mai rămâneau decît copii cerșind în calea trecătorului.

Ea însăși, Regina, a vorbit despre Infernul acesta, asupra scenelor oribile ale căruia trecea din când în când raza bunătății Sale jertfitoare :

«Ajutam oriunde puteam, și mulți alții ni-au venit în ajutor și au muncit cu inimă, dar cu toate silințele noastre au fost clipe grozave când ni s'a părut că vom rămânea fără oaste. Moartea rărise atât de grozav rândurile, încât regimente întregi păreau că s'au topit, și în suflet mi se strecura spaima când mă uitam la miile de cruci din cimitire. Une ori câmpuri întregi au fost prefăcute în cimitire ca să poată cuprinde morții!

În orașe ne obișnuisem cu trâmbițele care nu mai sunau decît marșul de înmormântare. Spitalele gemeau, invalizii nu puteau înfrunta ostenele drumurilor. Adăposturi pregătite pentru ei nu erau, trenurile și căruțele nu-i puteau transporta, și de multe ori ființele acestea nenorocite trebuiau să se târască pe jos, prin frig, prin zăpadă și prin noroiu, pe drumuri necunoscute. De multe ori n'au mai

ajuns în satele lor, ci au căzut ca oile pierdute pe marginea drumurilor; mulți au murit și au fost târați înapoi la spital ca să zacă câte trei într'un pat!

Nu voiu putea niciodată să uit căruțele care aduceau bolnavii, muribunzii în oraș; era ceva sinistru, și totdeauna trebuia să mă opresc și să li dau o băutură, sau să li spun un cuvânt de alinare.»

Altă dată, Regina a arătat cum în primăvară, putând în sfârșit răzbate pe drumurile până atunci blocate de zăpada căzută nemilosiv, a descoperit dincolo de hotarele orașului îmbâcsit de suferințe tragedia unui întreg popor. Iei soldații abia ridicați din patul de zăcare și părând că nu vor mai putea prinde niciodată o armă în mâni pentru a-și răsbuna cumplitele patimi :

«Când a venit soarele primăverii, oamenii au ieșit să-și încălzească trupurile lor ca scheletele la razele lui tămăduitoare. Une ori se prindeau să joace hora. Un spectacol care îmi amintea gravurile macabre din evul mediu cu «danțul morții.»

«Stafii galbene, cu fețele palide, cu ochii înfundați în adâncul capului și cu părul tuns mărunț se țineau de mâni și jucau până ajungeau într'un extas bolnav la sunetul a două viori scârțâite de doi țigani, frați de arme și de boală, și ei două umbre, întorși de la groapă. Păreau că săvârșesc un rit straniu în onoarea soarelui care s'a îndurat să-și trimită razele binecuvântate asupra nenorocirii lor.»

Dincolo, satele acelea peste care trecuse fără osebire secerea neiertătoare a morții hâde :

«Începuse desghețul, toate erau posomorite, fără nădejde, și frumuseța părea că a fost ștearsă de pe pământ. Câmpurile acoperite cu zăpadă erau presărate cu pete negre și murdare. Cadavre care trebuiau înmormântate zăceau în mormane

hidoase de-asupra cărora corbii făceau roată ca niște nori întunecoși. De o parte și de alta a drumului erau înșirate stârvuri de cai împrejurul cărora se furișau câni lihniți cari își arătau capul și ghiarele mânjite de sânge; păreau adevărați lupi flămânzi.

Am ajuns în sat. Un sat mare de case sărăcăcioase și de bordeie răzlețite pe coasta unui deal. O biserică de lemn ruinatedă privia din vârful dealului ca un păstor ostenit și bătut de vânturi, care, înfrânt de desnădejde, nu mai poate să facă nimic pentru turma lui părăsită și flămândă.

Bordeiele păreau că se topesc și ele cu zăpada, păreau că se prefac în grămezi de noroiu.

Și aici desghețul descoperise murdării și urâtenii de nedescris; și, aruncându-mi privirea peste umbrele palide din locul acesta al desnădejdii, am priceput pentru ce nicio muncă nu mai putea să aibă spor.

Parcă nu mai erau oameni. Niște stafii rătăcite în ghiarele unei grozavii fără nume, făpturi cu obrajii supti și ochii speriați, cari priviau fără înțeles la femeia ce venia să-i ajute! Unii ședeau pe prispe, alții pe grămezi de gunoiu, alții își sprijiniau spatele încovoiate de zidurile noroioase ale caselor, pe când de pe acoperișuri picuri mari și negre cădeau pe capetele lor plecate.

Câțiva, îmbrăcați în zdrențe, se târau prin noroaie, cu cizmele rupte, fără să știe încotro. Unul se sprijinia într'un băț și mă privia țintă cu ochii lui înfundați, cu privirea de nebun. Fața lui părea mai mult o tidvă, fiecare os se vedea de supt pielea uscată și întinsă ca un vechiu pergament pătat cu umbre vinete.

Toți erau bolnavi, bolnavi de o molimă pe care abia începeam s'o cunoaștem și ni era cu neputință s'o înlăturăm, căci duceam lipsă de toate.»

Învierea veni cu târzia, mult așteptata primăvară salutată cu bucurie nemărgenită, în razele și florile ei, care se aduceau, ca

mulțămită, cu maldărele înaintea alinătoarei de dureri. De Zece Maiu Regele putea să treacă din nou în revistă o oaste, o oaste de soldați *vii*, gata să se arunce asupra dușmanului, care li ținea în robie femeile și copiii, care-i amenința și în acest ultim refugiu de flămânzie și boală. Ziua aceasta neuitată apărea astfel peste un an de zile în amintirile Reginei, ale cărui chinuri de așteptare amestecată cu umilințele ce i se pregăteau zilnic durau încă :

«În ziua aceea de Zece Maiu altele însă sunt simțimintele noastre. Străzile au fost decorate dar nu-i nicio risipă de colorii și de flori. Mulțimea ne-a salutat cu bucurie, dar dincolo de fiecare zimbet se cetia o neliniște ascunsă și în adâncul ochilor fiecăruia se zăria o teamă. În mersul și gesturile fiecăruia vedeai o cumpătare care îți vorbea de o nouă înțelegere a vieții.

Ne-am dus pe un câmp întins afară din oraș. Simțiam că și ochii miei erau turburați. Încercam poate să vadă lucrurile mai adânc, să pătrundă nourii cari atârnavă asupra viitorului nostru, sau poate că încercam să uite vedeniile iernii?.

M'am întors să-mi văd copiii...: erau cinci, unul nu mai era! Cel mai mic nu mai era la rând, dar i-am văzut zimbetul de la ultima zi de Zece Maiu!

Era o zi senină, și soarele trimetea razele soarelui bogate pe câmpia înverzită. Nu se vedea nicio uniformă strălucită: toate aveau o singură culoare, un amestec de cenușiu și verde ca pământul și iarba; strălucitoare erau numai steagurile, și ele erau zdrențuite...

Inima mi se bătea cu furie, mi se părea că abia voiu cuteza să privesc șirurile de ostași care așteptau să-i vedem.

Mă întrebam ce voiu vedea; atât de mult eram obișnuită cu priveliștea suferințelor, încât sufletul meu uitase ce este bucuria. De-odată o emoție de fericire m'a zguduit, și mă luptam ca lacrămile să nu-mi închidă ochii.

Apoi a început defilarea! Șir după șir, valuri tinere

îmbrăcate în haina verde-cenușie a războiului, mulți, tot mai mulți, cu pasul sigur și apăsător și cu fețele întoarse spre noi!

De unde veniau? Păreau că au răsărit din pământ! Unde erau zdrențele, cum se face că ochii lor privesc plini de încredere și curaj? Unde mai sunt umbrele de acum două luni?

Era cu putință? Să fie oare aceiași oameni? Ce eforturi supraomenești ni-au dat iarăși oastea noastră? Cine i-a îmbrăcat, cine i-a hrănit, cine li-a dat o nouă putere de viață și o însuflețire pe care n'au cunoscut-o la începutul războiului?

M'am întors să văd emoția întipărită pe fața Regelui. Și el se lupta cu lacrimile: numai pe buza care-i tremura îi trecea un zimbet de mândrie. Ochii noștri s'au înțeles, și n'am zis niciun cuvânt.

Simțiam că în ziua aceea toți trebuie să fie uniți de aceeași emoție sfântă care se revărsa asupra sufletului meu, și m'am întors să văd și pe ceilalți din jurul meu. Printre ei erau mulți prieteni, de neamuri felurite, unii din ei ne ajutaseră la munca noastră; privirea mea a întâlnit ochii lor cu același înțeles: ei au priceput tremurarea buzelor mele, și, când mi-au strâns mâna, am știut că aceasta era o legătură pe care nimic nu putea s'o mai sfărâme.

Da, ei înțelegeau că ziua aceasta era ziua învierii, că regimentele care treceau valuri, valuri, erau ostașii mântuiți din ghiarele morții cu silinți uriașe. Da, era o adevărată înviere, câștigată cu mii de lacrimi și plătită cu o muncă neîntreruptă, zi de zi, încât nu putea fi primită decât în genunchi și cu mâinile împreunate pentru rugăciune....»

Această armată, așa de greu alcătuită, o minune a voinții și a iubirii, trebuia însă aruncată, și cât mai curând, în focul mistuitor al luptei de recuperare și reîntregire. Gândul tuturor mergea ca și al Reginei către Bucureștii desonorați prin prezența unui necruțător dușman care adăugia la oera crudă a unei stoarceri zilnice și suprema

insultă a desprețului său, față de țara păcătcașă, de poporul degenerat, necruțând în batjocurile-i grosolane nici Dinastia. Regina scria în Februar 1917 aceste rânduri de cald dor pentru Capitala pierdută :

«București ! Care-i fața ta astăzi ? Porți oare vâl de doliu pentru toți copiii tăi pribegi ? Ori ai un surâs prefăcut spre a nu deslănțui asupra bieților tăi oameni mânia acelora cari astăzi se chiamă stăpâni ai tăi ? Cele mai mărețe clădiri ale tale fost-au necinstite de steaguri ce nu poartă cele trei sfinte colori în fața cărora fiecare Român se descopere ? Perdelele ferestrelor tost-au trase pentru ca cei rămași să nu vadă pe străinii cu cască plimbându-se și făcând gardă în fața palatului regal ? Spitalele pe care noi le pregătisem cu atâta duiosie pentru răniții noștri, sunt astăzi pline de venetici cari nu vorbesc limba noastră, bucuroși de amărăciunile pe care le-au sămănat la noi în Țară ?»

Dar Ea își dădea Șie și dădea altora credința nezguduită că aceste zile vor trece, că spuma sângerată a năvălirilor se va retrage odată cu apele care au adus-o, că dreptățile unui neam așa de nenorocit se vor îndeplini, întregi și veșnice :

«Acolo departe—și acolo e primăvară. Departe, pe pământul părăsit de noi. Soarele fără îndoială arde și acolo, păsările cântă ca și când moartea universală n'ar fi trecut pe pământ. Totuși, altfel acolo... Cu toate razele de soare, cu toate glasurile primăverii, țarină noastră românească va avea în acest an o deșteptare tragică, binecuvântata noastră țarina românească... Câtă vreme plugul străinului o va sfâșia adânc pentru a o sili să dea rod pe sama vrăjmașului urât, un strigăt de groază se va ridica din adâncul ei, un strigăt de protestare, un strigăt de desnădejde.

Copiii ei surghiuniți îl vor auzi și-i vor pătrunde înțelesul. Inima lor se va cutremura de dorința pioasă de a o

scăpa din cătuşe, de a o feri să-şi dea în umilinţă bogățiile pentru cei cari li batjocuresc nevestele, li înfometează copiii, li ard satele și aruncă asupra-li o pată de umbră. Moșie românească, în adevăr tu ești binecuvântată! Mana ta generoasă e fără sfârșit. Ca o mamă iubitoare răsplătești și ești gata totdeauna să dai iarăși. Cea mai mărunță sămânță incredințată sânului tău rodește însutit. Și ierburile rele sunt tot atât de îmbielșugate ca și florile tale, fiindcă mila ta n'are hotar.

N'avea teamă însă, pământ al României! Feciorii tăi se vor întoarce și-ți vor sfărâma lanțurile. Aceasta e solia pe care ei ți-o trimit cu vocile renăscute ale primăverii. Nu vor șovăi, nu vor tremura în fața sfortării ce-și așteaptă împlinirea. Tu ai sorbit mult din sângele lor, — dar ei sunt gata să te facă să bieți încă prin jertfa acestui sânge; ei pot să-ți răscumpere libertatea și să azvârle pe vrăjmaș afară. Și, dacă nu vor libera pe cei vii, copiii tăi vor veni să-ți libereze morții, să desrobească mormintele. Niciodată nu vom ști unde dorm copiii tăi vrednici, secerați cu miile. Nu putem decât să te rugăm să nu-i apeși prea tare cu țărâna ta, și să li fie odihna ușoară în sânul tău. Departe, în nemărgenire, risipiți în patru colțuri ale țării, liniștiți și fără să se plângă, ei zac în gropile lor pe care nicio cruce nu le înseamnă, — în locuri fără nume zac, așteptând, și nu sunt nerăbdători, bine știind că noi ne vom întoarce.»

Era siguranța virtuților de răbdare ale acestui popor, era și speranța sprijinului datorit de Aliați, era priveliștea operei îndeplinite de ostașii, de medicii lor, cari erau în mijlocul nostru. Pe dânșii pe toți îi pomenia în aceste rânduri de mișcat omagiu :

«Cu o emoție aproape religioasă privesc lista aceasta pe care o am aici, dinaintea ochilor miei. Cât e de lungă lista aceasta! Vai, de ce n'am putut eu cunoaște personal pe toți aceia cari și-au dat viața pentru țara mea!

Îmi amintesc întâiu de colonelul Dubois, mort, după îndelungate suferinți, în April, de rănille căpătate la Pitești, la 2 Decembre 1916. Am fost nu numai odată să-l văd la spitalul frances, unde îngrijirile compatrioților săi încercau să-l smulgă morții.

Apoi vine locotenentul Richard, ucis de un glonte la 4 April, locotenentul Cordonnier, soldații Frangin și Lemonnier, morți într'o recunoaștere aeriană.

Locotenenții Haldi, Arcens, Caubet muriră de teribilul tifos exantematic, în timp ce Viala, șeful unui escadron de artilerie, căzut tragic, de abia sosit între noi, în acel accident de drum de fier de la Ciurea, în care își găsiră moartea și soldații Raphenne și Serre.

Căpitanul Clayeux și soldatul Delafoy fură uciși prin explozia unei granate; locotenentul de marină Bégoulu-Demeaux s'a scufundat cu torpilorul românesc «Zmeul», și, împreună cu el, ofițerii Carrion, Barbin și subofițerul de marină Gaddiot. Micii soldați Large și Lagret muriră de ftisie, când începeau a înverzi frunzele. Camarazii lor Grangean și Leverve sunt dați ca «dispăruți» din timpul operațiilor în jurul Bucureștilor.

Și apoi e rândul medicilor. Clunet, Dufrière, Santoni, Germain, cari căzură eroic luptând împotriva molimei neîndurate, precum și aceste admirabile infirmiere, domnișoara de Goutel și Flipp, și cele două surori ale Ordinului St. Vincent-de-Paul, sora Angèle și sora Antoinette. Părintele Dennetières ni-a dat de asemenea acea viață pe care o consacrase suferinților altora.»

Și prin ei, prin truda și durerea, prin jertfa lor calmă, mulțumită, ea ajungea să înțeleagă mai deplin marele suflet al acelei Franțe care din prisosul entuziasmului ei pentru lupta liberatoare ni dădea și nouă puteri pe care nu ni le-am fi bănuțit:

«Eu, care sunt de rasă anglo-saxonă, mă minunam odinioară auzind cu ce accent înduioșat vorbeau Românii miei de Franța. Franța! Glasul lor apăsa desmierdător asupra numelui ei, ca și cum el ar fi cuprins toată dulceața lumii.

Dar acum, că i-am văzut, i-am cunoscut pe Francesi, acum, după ce i-am privit făcându-și datoria, și mai mult decât datoria, în mijlocul armatei noastre amenințate și al poporului nostru în restriște, am înțeles,—și, la rândul meu, nu mai pot pronunța fără emoție silabele gingașe și sacre! Meseria mea de soră de caritate ducându-mă prin toate colțurile a ceea ce a mai rămas din pământul nostru horopsit, pe câți i-am văzut la lucru dintre acești bravi soldați, dintre acești medici plini de vrednicie! Munca în comun făcea din noi tovarăși întâiu, apoi prieteni. Când mă opresc pentru a-mi aminti, o droaie de chipuri se îmbulzese în memoria mea, și nu știu singură pe care să-l aleg mai întâiu. Dar simt că, înainte de toate, dreptate trebuie să se facă morților, aceluia cari s'au culcat pentru veșnicie, fără glas care să vorbească de ei înșii.»

Se părea în Iunie, că o lovitură îndrăzneată, în unire cu aliații ruși, de la cari înduraserăm atâta — familia regală era neconținut insultată de soldații bolșevici, cari, cu enorme fioguri roșii la piept, paradau pe străzile Iașului,—va îngădui întoarcerea în locurile către care se îndrepta un așa de fierbinte dor. Regina avea bucuria să primească în acest Iași care văzuse desfășurându-se toate scenele miseriei materiale și morale a înfrângerii pe mândrii soldați ardeleni, prefăcuți din prizonieri la Ruși în luptători pentru desrobirea fraților lor; supt steagul tricolor miile de oameni treceau înaintea porții Palatului ei, aclamând-o entusiast, iar ea, simțindu-se Doamna sufletelor românești, ar fi voit să găsească vorbe potrivite pentru rara emoție care o copleșia.

Ceia ce n'a putut spune graiul s'a încheiat însă în frumoasele pagini pe care, în amintirile de războiu, Regina le închină acestor

soli înarmați ai Ardealului dintre cari atâția, loviți de glonțul dușman ori spânzurați ca trădători de tiranii lor, și-au isprăvit viața cu ochii lacomi îndreptați spre văile ardelenene:

«O zi de emoție zguduitoare, o licărire de lumină în mijlocul nourilor încă foarte întunecoși.

Soarele își revărsa căldura în valuri de aur pe câmpia întinsă unde erau înșirați noii noștri ostași. Ei aveau ochii hotărâți ca ai oamenilor cari văzuseră moartea de aproape și nu se înfricoșaseră de ea, obrații bronzăți de soare și de vânt și mersul sigur și mândru.

Regele li-a vorbit, și răspunsul glasurilor lor a fost hotărârea de a merge să desrobească pământul împilat al Ardealului și Bucovina sfintelor morminte ale glorioșilor Voevozi ai Moldovei.

Iar, când au ridicat mâinile ca să jure credință tronului și steagului României, mi s'a părut că ei chiamă binecuvântarea cerului pentru pământul pe care se simțiau fericiți.

Cu aceeași credință nezguduită în sfințenia cauzei noastre drepte au trecut soldații noștri munții cu un an mai înainte. Picioarele lor au atins pământul făgăduinței, ochii lor au văzut munții și câmpiile, apele, căile și căminurile fraților lor. Mulți din ei au căzut cu brațele întinse spre Alba-Iulia, cetatea împlinirii visului lor. Inimile lor tinere au fost sfărâmate și cu sângele lor au stropit pământul scump pe care n'au putut să-l țină.

Copleșiți de numărul dușmanilor au fost nevoiți să se întoarcă, dar au lăsat morții cu fața la cer ca să vorbească de dreptul lor de a liberă pe cei de un sânge și de un neam cu dânsii. Aceasta a fost la început, în zilele speranței urmate de o tragică desamăg ire, de retragere și neorânduială de suferințe fără nume și de desnădejde. Pentru curajul și bărbăția noastră dușmanul ne-a pedepsit cu o răsbunare de care numai el era în stare, a rîs de idealul nostru, a batjo-

curit visiunile noastre, a umilit și a ruinat țara noastră și a aruncat lanțuri grele asupra acelor cari au visat să desrobească pe alții.

«Și, ca o minune, mii de Ardeleni și Bucovineni, izgoniți din căminurile și din ogoarele lor ca și ai noștri, au venit să-și înfrățească suspinul și dorul pentru pământul iubit. În negura amărăciunilor noastre ei au adus cea d'întâiu rază de speranță. De aceia au fost primiți cu lacrimi, cu lacrimi de bucurie în ochi, și de aceia am aruncat flori la picioarele lor. Erau ostași purtători ai aceleiași făclii a liberării ca și noi; erau pentru noi mai mult decât o încurajare și mai mult decât o speranță: erau simbolul țelului nostru, erau mărturia vie că visul nostru poate să fie realitate.

Când am auzit pașii lor apăsați pe străzile care cunoscuseră atâtea suferințe, am înțeles că au venit să rămână nedeslipiți de noi până în ziua cea mare a împlinirii credinței noastre.»

În momentul când ofensiva liberatoare, care fu oprită în loc de neașteptată desertiune rusească, se produse pe calea Mărăștilor, spre teritoriul pângărit prin ocupație, Regina scria aceste rânduri pe care cine le-a primit, la 22 Iulie, le-a ținut cu sfințenie: «Păstrez întreaga credință în dreptatea cauzei noastre și în victoria ei finală, singurul lucru care mă împiedecă de a striga tare de durere. «Țara Mea» va fi țara mea chiar și dacă o soartă prea tare pentru mine mă va smulge de pe ultima bucățică de pământ. Simt că mă voi întoarce. Trebuie să mă întorc.»

După neizbândă, ea se îndreaptă (în August) spre acea veche mănăstire a Pobratei, pe Siretiul-de-sus, unde supt lespezi de marmoră odihnesc Petru Rareș și Doamna lui Elena, fiica de «împărat» sârbesc, cari, și ei înlăturați de puhoiul turcesc mânat prin văile Moldovei de însuși Soliman-cel-Măreț, gustaseră doi ani de zile amărăciunea pribegiei pentru ca pe urmă Petru-Vodă, întorcându-se în Scaun peste voința dușmanilor săi, să spuie dârz: «Voiu fi ceia ce am fost

și încă mai mult decât atâta». Și o legendă locală spune stăruiitor că, de câte ori în viața însăși a nației se petrec mari lucruri ferice, de atâtea ori Domnul, Doamna acelei vremi trebuie să se abată la mormintele aceloră căroră soarele izbândeii li-a uscat plânsul pe obraji.

Când ofensiva lui Mackensen porni în furioasa ei revanșă, grămădind miile de morți în fața frontului dela Siretiu, numai să răzbească, adăugind la suferințele noastre suprema umilință a închinării steagurilor, Regina apăru pe front, în ciuda ghiulelelor care se spărgeau la câțiva pași de dânsa. Înfațișarea înnaltei, mândrei femei în alb, care trecea peste tranșee și privia drept la linia dușmanului avea ceva supranatural pentru sufletele, lacome de mângâieri și de îndemn, ale soldaților noștri, și ochii lor se umpleau de lacrămile care vorbesc mai presus de orice elocvență nepăsătoare, când aceeași albă înfațișare se pleca asupra suferinței răniților din spitale, și strecura în gândul pe jumătate umbrit al agonisanților ceva din amintirea iubirilor părăsite în țara pângărită pe care de acum înainte nu vor mai putea s'o ajute.

Oprirăm pe Germani, dar soarta n'o puturăm opri. Peirea luptătoare din partea dușmanilor se prefăcuse în trădătoare peire din partea prietenilor. Rușii revoluției sociale, nu numai că ne părăsiau, dar supuneau batjocurii și jafului partea rămasă teafără dintr'o țară nenorocită. Și, în același timp poate, ei întindeau mâna protivnicilor.

Regina nu abdică dela idealul pe care suflete mai joase erau gata să-l părăsească. Era hotărâtă să rămână cu orice preț pe pământul amenințat, asupra căruia apăsa neclintit norul de plumb al nenorocirii. Doar pe al doilea fiu al ei l-ar fi trimis, spune ea în Decembre, în Apus ca să se păstreze din întreaga dinastie cineva liber. La 17 Octombree, când încă paralisia militară nu se produsese, ea scria astfel: «Sper că Dumnezeu îmi va da destulă sănătate, bun simț și energie pentru a duce la capăt opera pe care am întreprins-o».

Catastrofa se produse în Februarie 1918. Armata era scoasă din rânduri, hotarele țării ciocârtite, Dobrogea smulsă, viitorul națiunii închis. Regele și familia regală aveau să fie supuși unei continue supravegheri ascunse din partea ocupanților, pe când viața lor era împrăștiată de calomniile infame ale unei prese anume întetite la aceasta.

Ce s'a putut petrece în sufletul mândru al acestei femei superioare nu e greu de găcit. Ea nu părăsi însă nimic, nu numai din sentimentele și din credințele sale, dar nici din atitudinea care era o încurajare pentru un popor turburat în adâncul ființei sale. La sfârșitul acelei luni Februar ea vorbea astfel într'o conversație particulară: «Eu nu mai sunt o regină, ci o învinsă, o roabă a țării; îmi rămâne însă ceva: voi fi sluga acelor ce sufăr». Pe când fiul ei cel mare, tot așa de neînduplecat, îi spunea că «e gata să meargă în foc cu numele ei în inimă», ea făcea să se tipărească aceste versuri, traduse din admirabila învățătoare de energie literatură englesă, versuri de Rudyard Kipling care reproduc scurt starea ei de suflet:

De poți să-ți păstrezi capul, când toți în jur de tine,

Pierzând pe-al lor, aruncă răspunderea pe tine,

De poți să ai credință, când nu se'ncred în tine,

Și totuși îndoiala în samă li se ține,

De poți s'aștepți și totuși să nu te obosești,

Ori, dacă ți se minte, tu însuți să nu minți

Și, de-ți arată ură, tu tot să nu-i urăști,

Și totuși în privire și'n graiu să nu te-alinți.

De poți visa, dar visul să nu ți-l îndomnești,

De poți gândi și totuși să nu-ți faci țintă gândul,

De poți, ca și triumful, desastrul să-l primești,

Pe unul și pe altul că mint înțelegându-l.

De poți cu adevărul ce-abia l-ai fost rostit,

Să vezi cum viclenia înșeală câte-un prost.

Și lucrul drag ca viața cum zace jos zdrobit,

Cu vechile unelte să-l faci precum a fost.

De poți lăsa ca unul să strângă ce-ai muncit

*Și toată agonisita să-ți joace la noroc,
 S'o piardă, și să'nceapă cu ce-ai mai înădit,
 De pierderea ta totuși să nu spuie de loc,
 Din inimă, din vlagă, din nervi ca și din braț
 Să-ți dai altă silință în urmă îndelung,
 Să fii la probă până ce'n tine n-a rămas
 Decât voința care îndeamnă și mai lung.
 De poți vorbi cu plebea în spirit bărbătesc,
 Cu regi să mergi alături și să rămâi ca toți;
 De nici nebuni, nici bunii prieteni te rănesc,
 De fii samă de tine și mult nu te socoți;
 De poți umplea minuta de înaintea ta
 Cu șizeci de secunde trăite-adevărat, —
 Al tău va fi Pământul și toți te-or asculta,
 Și mai ales, iubite fiu, om te-i arăta.*

Și astfel vorbise Însăși, în versuri smulse din inima Ei ca să
 dea acest rost indignării sale contra tuturor mișeliilor mai grele
 de purtat decât nenorocirea însăși care le-a produs:

*Credeam că pot să-i duc pe toți
 Spre visul unde toți s'ar duce,
 Cu toți să mergi credeam că poți,
 Și nu știam vremea ce-aduce.
 Visam de inimi nesupuse,
 De suflete ca și al mieu,
 De încordările nespuse
 Spre scopul ce-l vrea Dumnezeu...
 La mine-acas'am apucat
 S'aud la vatră glas de luptă,
 Și-mi sună trîmbiți, depărtat,
 Cântare din războaie ruptă.
 Și-acumă-mi spun că s'a sfîrșit,
 Că nu-i nimica înainte,*

*Că trebuie înăbușit
Ce-avem mai drept și mare 'n minte,
Îmi spun de ce e înțelept
Și rîd de nebunia noastră —
Și, iată, singură, aștept,
Supt vijelie stînd sihastră,
Și numai noaptea ar putea
Să știe de durerea mea.*

*Și oare nu mai e un cînt,
Un cânt să-mi fie mîngîiere,
Un cânt bătrîn, sălbatec, sfînt,
Un cânt de aprigă putere?
Ori a venit acum un ceas
Cînd n'are sunet al meu glas,
Și tot ce'n lume-i mai frumos
Stă sîngerat în țernă jos?*

*Și-atunci mai bine-aș îngropa
Această față ce s'ascunde,
Și'n umbră o aș cufunda,
Să nu mă afle orișunde...
Și aș închide'n vremuri moarte
Ce n'a fost voia crudei soarte!*

Bolnavă câteva zile, ea birui și patima trupului viguros, zguduit de dureri fără nume. La 22 Martie, recunoscînd că și fizicește e zdrobită, ea afirmă cu o impunătoare siguranță că «ziua noastră va veni».

Spectacolul trufiei stăpînilor grăbiți să apară și la Iași pentru a continuă stoarcerea până la ultima picătură de vlagă a unui neam nenorocit și a-i aminti în fiecare moment că nu mai are dreptul la nicio speranță, o desgusta așa de adînc, încât se retrase la țară, pe valea Bistriței, a Trotușului. Nu mai erau acum când luptele

încetaseră și tăcerea supunerii se făcuse, pe vechiul front eroic, nu mai erau viteji de răsplătit, răniți de ajutat în suferințele lor. Dar de-a-lungul liniei de apărare, adânc adăpată de sângele românesc, se întindeau șirurile de morminte supt care dormiau, adesea fără o cruce, apărătorii devotați ai pământului lor de moștenire, răstigniții calvarului național. Regina părăsia slăbiciunea celor vii pentru a îngriji de odihna acelor cari până la capăt fuseseră tari în sufletele lor :

«De obicei în amurg mă duc la morminte, urmată totdeauna de ciobanii cari povestesc multe despre grădina atât de îndrăgită de Regina lor.

«Cu ei colind printre morminte, și îmi amintesc pe mulți dintre cei îngropați, căci pe mulți dintre ei i-am văzut cum și-au dat sufletul. O cruce mare și puternică de stejar se înalță în mijlocul cimitirului, cu fața către munți, o cruce care poate fi văzută de departe... În oara asfințitului, când se lasă umbrele, crucea uriașă își întinde brațele către cerul aprins, iar jos, de departe, râul de argint oglindește jarul din ceruri, și undele apelor se fac roșii, ca și cum ar fi colorate în adâncimi tănuite de sângele multor jertfe.

«La umbra acestei cruci am stat și am așteptat de multe ori taina apusului, sorbind în sufletul meu frumuseța tristă a lunii, pe când buzele mele șoptiau rugăciuni pentru cei morți...»

Și în tăcerea nopților lacrimi care nu erau de supunere resignată, ci o duioasă protestare, curgeau nevăzute din ochii Reginei :

«Cel mai întunecat ceas este ceasul, dinnaintea Răsăritului», spune înțelepciunea bătrânilor. În adevăr ceasul este întunecat, și, fiindcă sunt o femeie, de aceia plâng uneori. Însă ceasul poate să fie sfințit de încrederea pe care o avem unul într'altul, de lanțul sfânt de suferință care ne leagă împreună, de simțământul acesta binecuvântat de înfrățire care unește pe Domn și popor, într'o vreme când vechea

întocmire se năruie. Un vânt de anarhie suflă asupra noastră, dar să fim stâncă în fața primejdiei, să sperăm într'un viitor mai puțin tragic, să credem într'o lumină dincolo de întunec, o lumină pe care numai dacă suntem cu putere și cu credință vom ajunge-o într'o zi.

Da, uneori plâng, dar lacrimile mele nu sunt lacrimile celui slab care-și mărturisește înfrângerea și-și pleacă fruntea, ci sunt lacrimile unei mame care plânge pentru copiii ei pe cari une ori nu-i în stare să-i ajute; sunt lacrimi care picură în tăcerea dimineților, în ceasul când îți aduci aminte de cei căzuți în cale, de cei cari nu mai pot privi înaintea spre răsăritul pe care îl nădăjduim dincolo de morminte; lacrimi de pomenire, prinos adus celor cari, deși au murit, trăiesc de-apururea în cutele cele mai tainice ale inimilor noastre, lacrimi curățitoare, lacrimi care spală rănila trecutului.

Și de aceea nu-mi este rușine de lacrimile mele....»

Încă de la sfârșitul lui April Regina putea vorbi despre «sentimentele care nu mi se mai permit oficial să le avem» în «cele mai crude ceasuri din viața Ei, când cineva are să privească atâta lașitate și rea credință, în cât ai muri de rușine dacă n'ai avea credința și convingerea că e numai un lucru trecător». Se lovește «în libertatea, onoarea și viitorul țării», fără ca ea să poată face a se auzi un cuvânt de protestare. Atitudinea singură nu I se poate lua. «Caut să-mi joc rolul cu demnitate, dar eram mai fericită când ghiulelele dela Mărășești îmi zburau asupra capului: Totuși am păstrat vie acea flacără, în ciuda împrejurărilor strivitoare și umilitoare.»

Văzând în intrigile și calomniile îndreptate contra Ei doar «o urmă de instabilitate în trecutului», Regina declara, în Iunie, că «va lucra pentru îndreptarea țării». Și până acuma «a făcut ceva pentru suferința și lipsurile ei».

Și încheia: «Pot merge drept la Dumnezeu, arătând ce am făcut, cum am trăit, ce servicii am adus în așa de grele vremi țării mele».

Ar vrea numai sănătate, «ca să apuce ziua când toate se vor răsplăti». «Ce tristă», spunea ea, cea cu credința nestinsă și cu luminoasele speranțe, «ce tristă e soarta celor cari nu vor apuca-o! De ar ținea inima numai atâta!» Cineva care a văzut-o în aceste momente, când se credea că soarta noastră e definitiv pecetluită — ea vorbise de întunecul cel mai adânc care precedă tocmai soarele împrăștiind groazele nopții — scria: «Marele ei talent în toate se unește cu conștiința dreptății absolute a cauzei pe care, din toate puterile ei, a servit-o».

N-o putea servi însă *activ*. Aceasta era marea, nespusa ei durere. Voința nedomolită stătea în lanțuri, care nu se vedeau, dar dureau tot atâta cât și fierul cel mai greu. A nu putea vorbi, a nu putea scrie, a nu putea îndemna.... Acest chin l-a exprimat Regina în toamna anului 1918 prin pagini a căror valoare psihologică e așa de mare, încât trebuie reproduse fără a se lăsa nimic la o parte:

«Acum câteva luni, am scris *Sâmbăta Morților*. Ca tot ce am scris în răstimpul celor doi ani de războiu, a fost ca să împărtășesc gândurile mele cu poporul meu, să-i vorbesc de durerea mea, ca și de a lui.

Dar, când trebuia să dau la lumină rândurile în care pusesem o parte din sufletul meu, mi s'a dat a înțelege că n'a venit timpul să-mi ridic glasul, că o Regină a cărei țară era în mâinile unui dușman neînduplecat, trebuia să tacă, să tacă, orice sentimente ar avea!

Cum, nici despre morți să nu poți vorbi? Să nu pot aminti celor în viață că acei ce zac în pământ, liniștiți, cu ochii închiși, așteaptă ca noi să ducem mai departe opera lor?

Așteaptă de la noi să dovedim lumii că lupta noastră a fost pentru o cauză sfântă și că niciunul din noi n'a pierdut credința în ziua cea mare a izbândeii.
Tăcere! N-ai putut să-mi plece capul, să-mi sfarme gândurile, să-mi smulgă credința din suflet și speranța din inimă,

dar au putut să mă silească să tac —, să tac și să privesc nedreptatea cea mare care se săvârșia.

Tăcere! Da, nu trebuie să vorbesc despre vitejii noștri, despre faptele și despre moartea lor glorioasă; nu trebuie să vorbesc cum ostașii noștri au pus stavilă cu piepturile lor dușmanului care năvălia asupra scumpului nostru pământ.

Să nu mai vorbesc despre idealul nostru, să nu mai chem pe aceia cari ca și mine n'au șovăit nicio clipă, nu s'au îndoit și n'au dat niciodată înapoi.

Nu trebuie să-i adun împrejurul meu; să nu li trimit niciun cuvânt, să nu trezesc revolta în inimile lor!

Tăcere! Trebuie să tac, să nu zic nicio vorbă și să mă arăt ca și cum aș consimți la o pace care nu este pace!

Trebuie să văd cum ni sunt răpiți munții și închisă calea Mărilor. Să merg în mijlocul poporului care a fost trecut dușmanului ca oile, să nu li dau niciun ajutor, să nu li zic cuvintele scumpe: «ne vom vedea, ne vom vedea!».

Să privesc oastea noastră desarmată, împuținată și umilită. Să îndur ca hrana să fie luată de la gura populației noastre și să fie trimisă în țara dușmanului. Trebuie să îngăduiu ca spionii în toate colțurile să controleze viața noastră, să las ca agenți stăruiitori să uneltească împotriva existenței noastre, să ni strice țara.

Nici în șoaptă nu trebuie să protestez când prietenii sau aliații noștri sunt izgoniți din țară. Trebuie să mă uit cum îi duc trenurile, cum noi rămânem singuri, fără ajutor, călcați în picioare și uitați în mijlocul întunerecului și al tăcerii, care cade asupra noastră ca o perdea de fier, ca să ne despartă de cei vii. Toate trebuie să le văd și să nu spun niciun cuvânt!

Tăcere! Trebuie să tac și să nu-mi ridic glasul când cauza în care credem este târîtă în noroiu, când tot ceia ce am săvârșit este osândit și toți cei ce ne-au ajutat sunt judecați ca făcători de rele, când nu ni mai este iertat să pronunțăm cuvintele de «Unitate Națională».

Trebuie să tac și să văd cum cei slabi cad, își tăgăduiesc credința și își unesc glasurile lor cu ale acelor cari osândesc, să-i văd și să nu pot striga: fiți bărbați. Să nu li strig: stăruiți în credința voastră, fiți cu răbdare și hotărâre, căci acestea sunt numai zile de încercare, însă cauza noastră nu este o cauză pierdută; acum trecem prin întunerec, dar lumina nu s'a stins; o văd încă sclipind ca o stea luminoasă care ni arată calea, chiar dacă e departe, foarte departe. Da, trebuie să tac: căci Regina unei țări cotropite nu poate să-și ridice glasul.

Nu poate să-și ridice glasul.—Nu! Însă poate să rămână credincioasă când alții șovăiesc, poate să creadă când alții se îndoiesc; poate să stea drept când alții se pleacă; poate să apere flacăra pe care unii încearcă s'o stingă!

În ziua aceia tristă când cu inimile sângerate aliații noștri ne-au părăsit, zvârliți dintr'o țară chinuită pe care voiau s'o apere încă, oameni hotărâți, luându-și rămas bun, s'au uitat drept în ochii miei și mi-au spus: «credem în Tine, nu vei șovăi. Te părăsim pentru că așa a hotărât soarta. Tu ești flamura înfiptă de noi în pământul acesta apărât de noi împreună cu Tine. Rămâi neclintită, fii tare, ne vom întoarce.»

M'au numit: flamura lor, și în clipa aceia eu nu eram decât o biată femeie care plângea. Mi-au spus că sunt rezistența pe care nimic n'o poate doborî.

Am trăit un ceas plin de amărăciune, osândită ca pentru o crimă, și de aceia tăcerea mă apăsa ca o povară.

Am înfruntat ochi cari încercau să mă intimideze, cari încercau să-mi arăte pe ce cale primejdioasă mergeam și mă implorau să tac, să nu mă împotrivesc, să nu spun niciun cuvânt!

Iar, când pomii erau în floare, pământul înverzit și o nouă viață se urca în fiecare rămurea, am fugit dintre oameni, am fugit dintre aceia cari mă osândiseră la tăcere

și, întorcându-mi fața spre munți, mi-am căutat adăpost la cei tăcuți, la cei morți!

Aceia credeau încă în cauza pentru care căzuseră. Viața din pădurile verzi era ca o solie trimisă din adâncul mormintelor. În înțelepciunea lor morții știau bine că idealul nostru trăiește, că înfrângerea, ura, umilința nu pot zdrobi ființa noastră, că, chiar dacă numai puțini vor rămânea credincioși, nicio putere de pe pământ nu o va putea zugruma.

Mi-am simțit sufletul mai împăcat în locurile acestea depărtate, unde morții căzuți în războiu, ocrotiți de umbra bolții cerești, așteptau. Ei erau ai vântului, ai zăpezii, ai pământului, dar nu ai uitării. Tăcerea lor nu era tăcerea care batjocurește idealul, care ucide nădejdea și șterge trecutul, ci erau cuprinși de liniște. Răbdarea veșniciei se revărsase asupra lor, răbdarea supremei înțelepciuni care știe cum să aștepte.

Glasurile lor, care nu vor mai fi auzite pe pământ păreau că se întorc cu adierile primăverii și șoptesc cuvinte de mângâiere inimii mele. Ei linișțiau mânia mea, potoliau furtuna din sufletul meu întunecat și mă ajutau să văd pe ceilalți într'o lumină mai frumoasă. Da, pe când rătăciam printre mormintele acelea risipite și smerite am simțit că și mulți dintre cei vii erau credincioși, că mulți, foarte mulți erau cu mine, slujitorii aceluiași ideal, crezând în aceiași credință și luând credință din credința mea.

Și, dacă pentru o clipă nedreptatea a triumfat, dreptatea era de partea mea și a celor mulți, a celor morți cari în zilele acestea de încercare sunt părtași la tăcerea care mă învăluie ca o mantie neagră ca noaptea...

Atunci am învățat că datoria mea este să mă găsesc printre cei cari sufăr, printre aceia pe cari soarta i-a doborât și nenorocirea i-a zdrobit, să merg să ajut lipsa lor, să li ridic inimile, să li șoptesc că va veni lumina care se zărește dincolo de nourii întunecați ai desnădejzii.

Trebuia să tac, însă la cei mici, la cei încrezători, la cei apăsați și umiliți glasul meu putea să ajungă.

Mi-aduc aminte că într'o zi a venit la mine un ofițer, unul dintre cei mai viteji și mi-a spus că nu i-a mai rămas decât resemnarea, că în fața noastră nu mai este nicio speranță și că niciun om vrednic de acest nume nu poate să-și plece capul la toate nedreptățile.

— Și eu am gândit așa, i-am răspuns, în ceasul celei mai mari umilințe, am crezut că nu mai era niciun loc pentru mine în țara aceasta pe care o iubiam, că n'aș fi putut îndura lovitura grozavă a soartei, că n'aș fi putut suporta pacea! Însă, când am înțeles că aș fi o nevrednică și o desertoare dacă aș părăsi poporul meu tocmai în zilele când are nevoie mai mult de ajutorul meu, atunci am înțeles că durerea personală în asemenea vremuri nu înseamnă nimic. Crede cu aceeași tărie ca și mine în cauza noastră, crede și gândește-te la ziua de bucurie când nu vom mai avea nicio îndoială, când vom sta iarăși alături de biruatori! Crede, căci, precum e sigur că soarele răsare în fiecare zi, așa sunt sigură că ziua noastră va veni!

Și ziua noastră a venit!

Zorile au răsărit, lanțurile au fost sfărâmate norii cari întunecau soarele nostru au fost împrăștiați, stăpânitorii cari aruncaseră asupra noastră jugul robiei au fost bătuți de prietenii noștri, poporul nostru, țara noastră, speranțele noastre, idealul nostru sunt libere, libere:

Neînfrântă în ceasul de grea cumpănă, încerc să fiu înțeleaptă în ceasul izbândeii câștigate.

• M'a zguduit adânc măreția evenimentelor.

Prea înfiorătoare a fost prăbușirea dușmanului, și inimile care au cunoscut atâta durere, simt că li se sparge pieptul de atâta bucurie.

Trebuie să ne deprindem iarăși să fim fericiți, noi cari am plâns cu lacrimi amare.

Faceți ca timpul nostru să fie cumpătat, faceți ca imnurile biruinței noastre să fie cântece de slavă către Domnul.

Visul nostru de aur s'a împlinit mai presus de cutezanța nădejdilor noastre. Peste suferința de ieri se înalță steaua luminoasă a viitorului nostru.

Să stăm neclintiți, să nu cădem în rătăcire fiindcă ni-am ajuns ținta. Nu trebuie să uităm prețul jertfelor, nu trebuie să uităm câte vieți s'au pierdut, nici grozăvia care a suspinat dela un capăt la altul al pământului.

Tronuri s'au năruit, țări au fost răsturnate din temelii, popoare au fost zguduite, sforțări ne mai auzite s'au săvârșit, greutăți de nespus au fost îndurate, și acum stăm în fața unei lumi nouă și necunoscută.

Românii miei, voi cari în sfârșit v'ați unit, voi cari, după veacuri de așteptare, ați îndeplinit idealul vostru sfânt, fiți mari în ceasul bucuriei după cum ați fost mari în ceasul încercărilor.

Viitorul este al tău, poporul meu,—al tău, dacă vei fi destul de tare ca să-l stăpânești, al tău, dacă vei fi vrednic și nu vei lăsa să treacă clipa cea mare.

Măreț este ceasul împlinirilor, măreț ca și ceasul nașterii — și, ca mama care își iubește copiii, cu atât mai dragi, cu cât i-a fost mai mare chinul și suferința pe care le-a îndurat cu ei, te rog, poporul meu, dă-mi și mie un loc printre cei cari au întocmit o Românie mai mare și mai bună, pentru care am luptat cu toții împreună, în care avem o înflăcărată credință, Eu cu voi toți.»

În Novembre 1918 alături de soțul ei regal Maria a României,—în adevăr a României — își făcea intrarea în Bucureștii liberați. Niciodată o răsplată istorică n'a fost mai meritată de un mare suflet luptător.

Și totuși încă o încercare o aștepta. În orașul, plin de toate miasmele materiale și morale, contagiunea bolilor o atinse. Au fost

câteva zile teribile când țara, când toți oamenii ei de bine, când masele populare sănătoase în putința lor de recunoștință se întrebau, ca trăsnete, dacă un doliu incomparabil nu va urmări ziua triumfului, dacă în ceasul orientărilor grele nu va lipsi sufletul care însuflețise rezistența și era tot așa de necesar în clipa când dreptatea, smulsă dușmanilor, trebuia coborâtă în conștiința însăși a aliaților noștri. Zilele din 1897, când viața Moștenitorului de Tron era în primejdie, se întorceau în această urită toamnă mucedă, și cu mai mare frângere de inimă, fiindcă, dacă atunci scumpe speranțe stăteau să se împrăștie, acum o superioară putere morală, o avere scumpă a țării întregi era primejduită. Regina nu va ști niciodată câte lacrimi au curs atunci pentru durerile ei.

Abia restabilită, ea pornia spre Franța, spre Parisul unde se hotăra soarta lumii, unde hotarele noastre erau în discuție, într-o călătorie de apărare a dreptului românesc. Tot farmecul personalității sale impunătoare și cuceritoare fu întrebuințat pentru a câștiga simpatii acolo unde până atunci fuseseră vechi rancune sau o desăvârșită indiferență. În legăturile cu diplomații, în atingerea cu masele populare simțitoare la frumuseța și vitejia ei, în convorbirile cu oamenii cari formează opinia publică, ea a câștigat victorii neprețuite pentru cauza românească. Aleasă membră a Academiei de Frumose Arte, aclamată la orice apariție a Ei, recunoscută de la cele d'întăiu cuvinte ca una din marile personalități ale epocii sale, Regina a câștigat o lume a cărei rezervă capitulează așa de greu și înaintea situațiilor și înaintea talentului. Cu orice prilej Ea a ținut să afirme că România, fără a pretinde, nu cerșește. Ea reclamă numai ce i se cuvine. «Nu suntem», spunea ea, ruda cea săracă.»

Întorsul prin Italia va fi trezit vechi amintiri de copilărie și contactul cu eterna frumuseță a artei pe care, zugrăvind și scriind, nu numai că o poate admira, dar e în stare a o exercita. Însăși, va fi fost încă un balsam pentru răni care nu se puteau închide așa de curând.

Repetitele călătorii în provinciile unite, Ardealul, Bucovina, Basarabia, i-au arătat cât de puternic e legată ființa Ei de inima unui

popor întreg. Niciodată, de sigur, o Regină n'a impus mai mult în afară de rangul ei suprem. Regalitatea vitejiei și milei de oameni o fac să poarte totdeauna o coroană nevăzută, care e mai scumpă decât toate juvaierile lumii.

În amintirea vremilor Regina Maria va rămânea, mai presus de toate marile ei însușiri și strălucitele ei talente, ca însăși voința neînfrântă care a smuls împrejurărilor vitrege îndeplinirea unității naționale.

VERIFICAT
2007

VERIFICAT
2017